

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
GERMAANI, ROMAANI JA SLAAVI FILOLOOGIA INSTITUUT

Kadi Vaino

MURDESÕNADE TÕLKIMINE JAAN KROSSI
ROMAANI „KOLME KATKU VAHEL”
SAKSAKEELSE TÕLKE NÄITEL

Magistritöö

Juhendaja Terje Loogus, PhD

Tartu 2012

Sisukord

Sisukord	2
1. TERMIN <i>MURRE</i>	6
1.1. Eesti murrete jagunemine.....	8
1.2. Saksa murrete jagunemine	10
1.3. Eesti murrete uurimine	12
1.4. Murde kasutamine kirjanduses.....	13
2. TÕLKIMINE KUI KULTUURIDEVAHELINE KOMMUNIKATSIOON.....	17
2.1. Tõlkimisest üldiselt	17
2.1.1. Ekvivalents.....	18
2.1.2. <i>Skopos</i> -teooria.....	21
2.1.3. Tõlkimine kui kunst.....	23
2.2. Kultuuridevaheline kommunikatsioon	26
2.2.1. Kultuuri mõiste ja enkulturatsioon	27
2.2.2. Kultuuriline võõrasus.....	29
3. ROMAANIST „KOLME KATKU VAHEL”	33
3.1. Tekkelugu ja sisu.....	33
3.2. Romaani tõlge saksa keelde	35
3.3. Romaani vastuvõtt Saksamaal.....	35
3.4. Krossi sõnavara	36
3.5. Tekstimaailm.....	37
4. MURRETE TÕLKIMINE KROSSI ROMAANIS.....	41
4.1. Murre kui tõlkeprobleem.....	41
4.1.1. Keelevariantide kattumatus ning konnotatsioonid.....	42
4.1.2. Kirjakeele ja murdesõna väliskuju kokkulangemine	44
4.1.3. Keelesisene tõlge	44
4.2. Tõlkestrateegiad	46
4.2.1. Murdesõna asendamine murdesõnaga	48
4.2.2. Murdesõna asendamine sotsiolektiga	50

4.2.3. Murdesõna asendamine standardkeelse sõnaga.....	52
4.2.4. Murdesõna kompenseerimine	63
4.2.5. Murdesõna väljajätmine.....	65
4.2.6. Lisavõimalused murdesõnade tõlkimiseks	67
Kokkuvõte.....	69
Kasutatud kirjandus ja allikad.....	73
Zusammenfassung	83
LISA.....	85
Murdesõnade korpus.....	85

Sissejuhatus

Magistritöö eesmärgiks on uurida murdesõnade tõlkimise strateegiaid Jaan Krossi (1920–2007) ajaloolise romaani „Kolme katku vahel” I osa saksakeelse tõlke „Das Leben des Balthasar Rüssow” näitel. Vaatluse all on ka probleemid, mis võivad murrete tõlkimisel esile kerkida. Muu hulgas uuritakse, mis eesmärgiga on autor murdesõnu tekstis kasutanud: kas murded on territoriaalse kuuluvuse ja/või ühiskondliku staatuse näitamise, ajaloolise tausta rõhutamise või lihtsalt sõnavararikastamise vahendiks.

Kuna Eestis on väga vähe tegeletud murdesõnade tõlkeprobleemidega – ehkki just murrete tõlkimist loetakse üheks suurimaks tõlkeprobleemiks – püüab käesolev magistritöö seda lünka täita ning pakkuda tõlkijatele murdesõnade tõlkimiseks abistavat materjali. Ka Saksamaal on murrete tõlkimise probleemidega üksnes pealiskaudselt tegeletud (Brems 2004: 11) ning sellest tulenevalt on raske leida põhjalikke materjale murdesõnade tõlkimise kohta. Esile võiks tuua Gunhild Bremsi 2004. aastal Stockholmi Ülikoolis kaitstud doktoritöö „Dialektelemente in deutscher und schwedischer Literatur und ihre Übersetzung: von *Schelch* zu *eka*, von *ilsnedu* zu *bösartig*”, millest on olnud käesoleva magistritöö valmimisel ka suur abi.

Terminil *murre* on lai kasutusvaldkond, ta võib tähendada nii kohamurret kui ka sotsiaalset murret. Käesolevas magistritöös on raskuspunktiks kohamurded, kuna nende tõlkimine valmistab paljude tõlketeoreetikute arvates rohkem raskusi kui sotsiaalsete murrete ehk sotsiolektide tõlkimine, sest tavaliselt leiab lähtekeele sotsiolektile sihtkeele sotsiolekti kergemini kui ühele murdele vaste teisest murdest.

Töö esimeses osas käsitletakse lühidalt terminit *murre* nii Eesti kui ka Saksamaa kontekstis, samuti murde kasutamist kirjanduses ning Eesti murrete uurimist. Kuna põhirõhk on Krossi murdesõnadel (eesti murretel) ja analüüsitakse tõlkimist eesti keelest saksa keelde, siis käesolevas magistritöös keskenduvad antud ülevaated rohkem Eestile.

Töö teine osa käsitleb tõlkimist kui kultuuridevahelist kommunikatsiooni ning tõlkimist kui kunsti. Oluliseks on siinkohal ka truuduse aspekt, ekvivalents, *skopos*-teooria ning tõlkija loomingulised tõlkevasted. Magistritöö kolmanda osa teemaks on Jaan Krossi romaan „Kolme katku vahel”, kus keskendutakse romaani tekkeloole, Krossi stiilile ning murdesõnade erilisele funktsioonile romaani tekstimaailma loomisel. Neljandas osas on vaatluse all murrete tõlkimisel esilekerkivad probleemid ning analüüsitakse murrete tõlkimise strateegiad romaani eestikeelse ning saksakeelse versiooni näitel. Murrete tõlkestrateegiate liigituse aluseks on murrete tõlkeprobleemaaatikaga tegelenud Bärbel Czennia (2004) artikkel „Dialektale und soziolektale Elemente als Übersetzungsproblem”, mis on ilmunud kogumikus „Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung” ning kogumikus „Handbuch Translation” (2006) ilmunud Waltraud Kolbi artikkel „Sprachvarietäten (Dialekt/Soziolekt)”. Magistritöö lõppeb kokkuvõttega.

Tööle on lisatud ka murdesõnade korpus, mis põhineb Jaan Krossi ajaloolise romaani esimesel osal ja selle saksakeelsel tõlkel. Saksakeelse tõlke on teinud meie seast 2002. aastal lahkunud viljakas tõlkija Helga Viira. Korpuses on murdesõnad koos standardkeelsete vastetega ning saksakeelse tõlkeversiooniga. Osad tabelis esinevad sõnad on liitsõnad, koosnedes murdesõnast ning standardsõnast. Sellisel puhul on tabelisse lisatud ka murdesõna algvorm. Murdesõnade tähenduse leidmisel olid olulisteks allikateks „Väike murdesõnastik”, „A. Saareste mõisteline sõnaraamat”, „Eesti keele seletav sõnaraamat” ja „Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006”. Saksakeelsete sõnade analüüsimiseks olid abiks Duden ning „Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache” (DWDS). Murdesõnade loetelu ei taotle täielikkust, kuid pakub piisavat materjali tõlkestrateegiate analüüsiks käesoleva magistritöö raames.

1. TERMIN *MURRE*

Loomulikud keeled on heterogeensed süsteemid ning igas süsteemis on ühe keele siseselt mitu keelt (Koller 1992: 118). Nende „keelte” alla kuuluvad Bärbel Czennia (2004: 505) järgi muu hulgas ka keelevariandid (eesti kirjanduses nimetatud ka kui allkeeled), mis jagunevad dialektideks ehk diatopilisteks keelevariantideks ning sotsiolektideks ehk diastraatilisteks variantideks. Käesolevas magistritöös keskendutakse diatopilistele variantidele.

Eestis mõistetakse tavaliselt termini *dialekt* ehk *murre* all ajaloolisi kohamurdeid, kuid tegelikult on nendel sünonüümidenä kasutatavatel terminitel laiem ning mitmekesisem tähendus (Hennoste, Pajusalu 2002a: 19). Tuginedes „Eesti keele seletavale sõnaraamatule”, jaguneb murre territoriaalseks ning sotsiaalseks murdeks:

murre **II** <murde 18 > s. KEEL piirkondlik v. sotsiaalne allkeel, keelemurre, dialekt. **a.** piirkondlik eripärane keelekuju, territoriaalne murre. [...] **b.** ühiskondlikule rühmitisele omane keelekuju, sotsiaalne murre. *Argoo, žargoon, släng kui murded.* [...]

Seda, kui erinevalt kasutatakse Eestis terminit *murre*, näitlikustavad Hennoste ja Pajusalu (2002a: 19) poolt välja toodud valdkonnad. Murret kasutatakse näiteks:

- kohamurde sünonüümina, kuid selle kohta oleks täpsem kasutada terminit *regiolekt* ehk *regionaalne dialekt*;
- pisikeele sünonüümina, millel puudub kirjalik vorm;
- keelevormide sünonüümina, mis kalduvad kõrvale vastava keele normingust ning
- sama keelkonna keelte ajalooliste variantide sünonüümina.

Werner Beschi (1983: 962–963) väitel on ka Saksamaal probleeme termini *Dialekt* ehk *Mundart* määratlemisega. Nii nagu Eestiski hõlmavad eelnimetatud terminid territoriaalseid komponente, tegemist on territoriaalsete (regionaalsete) murretega, millel puudub või on üksnes vähene sotsiaalne eristamine (vt pt 1.2.). Diskussioone on tekitanud küsimus, kas pidada termineid *Dialekt* ja *Mundart* sünonüümideks. Osade allikate põhjal tehakse neil terminitel vahet: termin *Mundart* erineb terminist *Dialekt* selle poolest, et teda seostatakse eelkõige suulise kõnega. Duden käsitleb antud termineid siiski sünonüümidenä. Kahe eelnimetatud termini kõrval eksisteerib ka termin *Regiolekt*, millest peaksid aru saama kõik saksa keele rääkijad, moodustades ühenduslülid standardkeele ning dialekti vahele.

Tänapäeval seostatakse murdeid enamikes kõnelejaskondades suulise kõnega, kuigi varem oli murretel ajaloo ka kirjakeele funktsioon (vt ka Besch 1983: 970jj), näiteks eesti kirjakeel tugineb suures osas keskmurdele, ühisosa kirjakeelega on koguni 59%. Kirjakeelest kõige erinevam on Võru murre, ühisosa kirjakeelega on vaid 19% (Hennoste, Pajusalu 2002d: 117). Saksa kirjakeele aluseks on ülemlaksa murded.

Kuna murretel on kirjakeelega suur ühisosa, on sageli raske määrata, mis on murdesõna ja mis mitte. Paljud kirjakeelsed sõnad on murdepäritoluga ning mugandatud, selleks et need sobiksid eesti kirjakeelde nii vormilt kui ka sisult (Erelt jt 1997: 492). Üheselt pole ka määratletud, milliseid sõnu võib pidada murdesõnadeks. Näiteks Mati Erelti, Tiiu Erelti ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamatus” (1997: 502) peetakse murdesõnadeks sõnu, mis on käibel ühe keele ühes või paaris murdes, ning ka seesuguseid sõnu, mis väliskuju poolest langevad kokku standardkeelsete sõnadega, kuid neil on erinev tähendus.

Rudolf Karelsoni (2000: 877) arvates võib murdesõnavara hõlmata ka laiemalt, kuna iga murde sõnavaras on palju standardkeele sõnu, nagu näiteks *aeg*, *aasta*, *kana*, mis võivad murretes aga mõnel määral olla häälikuliselt muutunud. Karelson (*ibid.*) nendib, et vaatamata erinevatele sõnastamistele ja tõlgendamistele seob erinevaid definitsioone asjaolu, et murdesõnad on kitsamale paikkonnale omased sõnad või sõnakasutus. Tema sõnutsi pole õige pidada murdesõnaks sõna, mis on kasutusel üle-eestiliselt, näiteks *peni*

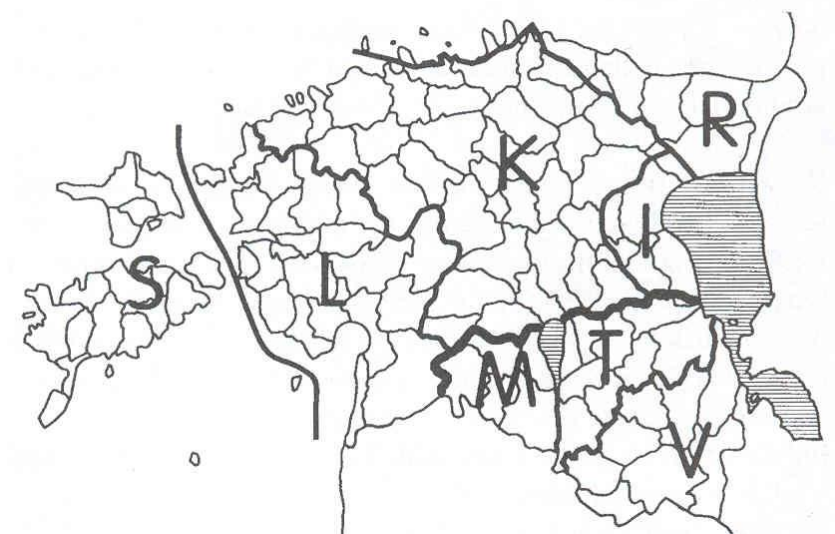
on üks sellistest sõnadest, mis on küll murdepäritolu, kuid seda kasutatakse kõnekeeles väga palju.

Käesolevas magistritöös kasutatakse edaspidi termineid *murre*, *dialekt*, *kohamurre* ning *regiolekt* sünonüümidena, kuna Eesti kontekstis neil olulist vahet ei tehta, kuid murdest eristatakse sotsiaalset murret ehk sotsiolekti.

1.1. Eesti murrete jagunemine

Eesti keel jaguneb paljudeks murreteks ning murrakuteks, hoolimata riigi väikesest territooriumist. Eesti keel ei ole tekkinud ühe, vaid mitme omaaegse läänemeresoome hõimu keele baasil. Murded on hargnenud omaette murrakuteks (murrakute piirideks on omaaegsete kihelkondade piirid), mille tekkimist on muu hulga tinginud näiteks kohalikud tingimused, administratiivne jaotus, eri alade elanike suhtlemisvõimalus, liiklemisteed ning suhtlemist soodustavad või takistavad looduslikud tingimused (Kask 1984: 5).

Eesti murdealade paiknemist kirjeldab alljärgnev Arnold Kase (1984: 13) murdeliigenduste kaart:

Eesti kohamurded jaotatakse kolmeks suuremaks rühmaks:

- 1) põhjääesti murded, mis on jaotatud saarte murdeks (S)¹, läänemurdeks (L), keskmurdeks (K) ja idamurdeks (I);
- 2) lõunaeesti murded, mis jagunevad Mulgi murdeks (M), Tartu murdeks (T) ja Võru murdeks (V) ning
- 3) kirde-eesti rannikumurre.

On arutletud selle üle, kas viimati nimetatud murre tuleks eraldi välja tuua kolmanda rühmana või mitte. Algselt peeti kirde-eesti rannikumurret põhjääesti murretega võrdseks ning erijooni püüti selgitada soome keele mõjuga, kuid tänapäeval ollakse seisukohal, et kirde-eesti rannikumurret tuleks vaadelda siiski eraldiseisva murdena (Kask 1984: 10).

Keelealade murdepiirkondade jaotamisel ja murrete rühmitamisel on arvestatud murrete olulisimaid grammatilisi, häälikulisi ja leksikaalseid erijooni. Näiteks põhjääesti murretes on ks säilinud pearõhulise silbi järel, nagu näiteks *oks*, *uks* ning lõunaeesti murretes on pearõhulise silbi järel säilinud ks asemel ss: *oss* [oks], *uss* [uks]. Põhjääesti murretes ei esine sisekadu näiteks *istuma-*, *leppima*-tüüpi verbides, lõunaeesti murdeis esineb aga sisekadu järjekindlalt, nagu näiteks *istma*, *lepmä* (Kask 1984: 5–13). Selliseid lõunaeesti ning põhjääesti murrete vahel esinevaid erinevusi on väga palju (vt lisaks Kask 1984). Kolmanda murderühmana välja toodud kirde-eesti rannikumurdes on aga rida uuendusi, mis on ühised soome murrete ja ka teiste lähemate sugulaskeeltega. Rannikumurde eripäraks võrreldes teiste murretega on sise- ja lõpukao puudumine paljudes vormides (näiteks *kandama* [kandma], *metsa* [mets]), samuti puudub rannikumurdes vältevaheldus (Erelt jt 1997: 9). Piirid erinevate murrete vahel pole aga nii järsud, on ka siirdealad, kus ühe murde või murderühma mõned jooned ulatuvad naabermurretesse (Hennoste, Pajusalu 2001c: 87).

Hennoste ja Pajusalu (2002: 19a) väitel on eesti kohamurre ehk traditsiooniline dialekt enamjaolt olnud seotud küla ja talurahvaga. See on madalamate sotsiaalrühmade keel, mis

¹ Sulgudes olevad suurtähed tähistavad lk 8 asuval murdeliigenduskaardil murdealasid.

on vähe mõjutatud normikeelest, on vananenud ning ei võimalda rääkida kõigest. Samuti on ta enamasti olnud madala maine ja staatusega. Eesti kohamurded on suuremalt jaolt just traditsioonilise dialekti staatusega, erandiks on Võru murre, millele tahetakse taastada kirjalikku traditsiooni ja normikeelt (*ibid.*). Tänapäeval siiski tundub, et kohamurrete eelmainitud negatiivne staatus jääb minevikku, sest murdeid ei seostata enam madala maine ja staatusega, nagu rõhutab ka Anne Verschik (2000: 163).

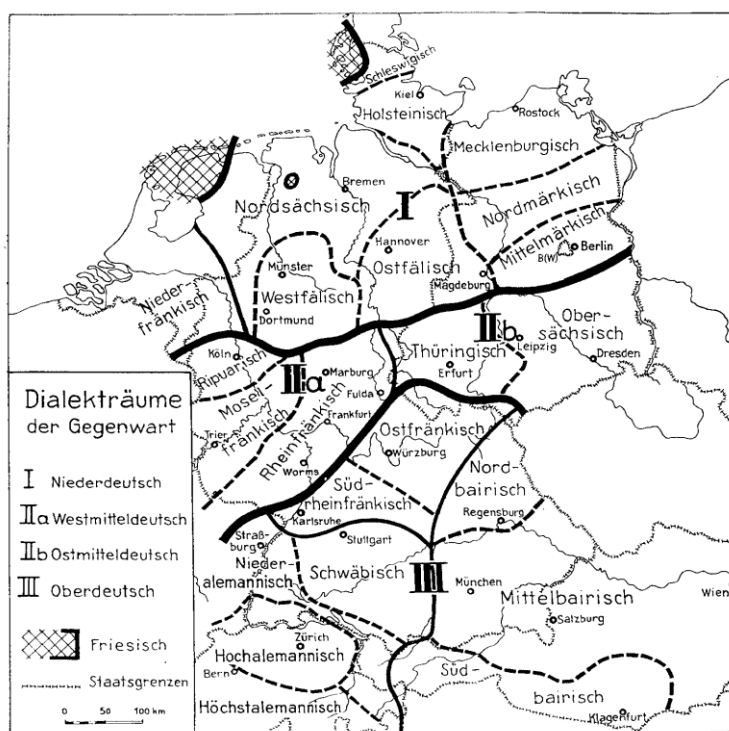
Järk-järgult on murrete asemele seoses linnastumisega tekkima hakanud sotsiolektid, mis eristavad linnas elavaid inimesi sotsiaalsete tegurite järgi. Kohamurretest jäävad alles aktsendid ehk häälduslikud erijooned, tänu millele saab ka standardkeele kasutaja puhul sageli ära tunda, milliselt murdealalt ta on pärit (Hennoste, Pajusalu 2002b: 72). Näiteks saarlased, kelle tunneb ära ö kasutamise järgi ö asemel.

1.2. Saksa murrete jagunemine

Benrathie liin (isogloss – keelenähtuse levikuala piirjoon) jagab saksa murded kaheks:

- teist häälikunihet mitte kaasa teinud alamsaksa murreteks (näiteks sõna *maken* võrreldes ülemsaksa sõnaga *machen*), mis jagunevad läänealamsaksa ja idaalamsaksa murreteks, ning
- teist häälikunihet kaasa teinud ülemsaksa murreteks, mis jagunevad lõunasaksa ning kesksaksa murreteks. Kesksaksa murded, mis tegid häälikunihke osaliselt kaasa (näiteks sõna *Appel* võrreldes lõunasaksa sõnaga *Apfel*), jagunevad omakorda läänekesksaksa ja idakesksaksa murreteks (Nickel 2005: 14–16).

Alljärgnev kaart kujutab saksa murdealasid²:

Saksamaal kasutavad enamasti madalama sotsiaalse staatusega ühiskonnakihid regionaalselt markeeritud keelevorme. Beschi (1983: 1506) sõnul peetakse murret talupoeglikuks, lihtsaks, tahumatuks, mahajäänuks ning jämedaks, perekondlikes suhtlussituatsioonides aga emotsionaalseks ning intiimseks. Murretega assotsieerub enamasti vaesus ja vähene haritus (Czennia 2004: 507). Kõrgema ja keskmise ühiskonnastaatusega inimesed oskavad seevastu nii murret kui ka kirjakeelelt ning varieerivad nende kasutust vastavalt olukorrale ja temale (eriti Lõuna-Saksamaal), tegemist on nn koodivahetusega, mis on võimalik siis, kui vallatakse mitut erinevat stiili.

Murdeid kasutatakse Saksamaa eri piirkondades erinevalt. Lõuna-Saksamaal näiteks ei markeeri murrete kasutamine erinevalt Põhja-Saksamaast sotsiaalset staatust. Lõunas kasutatakse murdepäritoluga sõnu ka ametlikumates situatsioonides, põhjas see-eest näitab murrete rääkimine pigem harimatust (Brandestini 2007: 23). Tänapäeva Saksamaal

² <http://www.rhetorik-netz.de/rhetorik/karte.htm> [08.05.2012]

Rooma nr I tähistab kaardil alamsaksa, IIa läänekesksaksa, IIb idakesksaksa ja III ülemsaksa murret.

oskavad murdeid pigem vanemad inimesed, kusjuures põhjas on murded sarnaselt Eestiga peaaegu välja surnud. Erinevalt Põhja-Saksamaast püütakse Lõuna-Saksamaal olukorda parandada seoses murrete elus hoidmisega, sarnast tendentsi võib näha ka Võru murde säilitamisega. Saksamaal võib positiivse näitena välja tuua Baden-Württembergi, kus räägitakse vähe standardkeelt ning paljude laste esimeseks keeleks on baieri dialekt. Paraku igapäevases suhtluses räägitakse murret siiski standardkeelega segamini.³

1.3. Eesti murrete uurimine

Eesti murrete uurimise ajalugu on vähemalt sama pikk kui eesti keele kirjapanemise ja käsitlemise ajalugu. Kui esimesi eestikeelseid tekste üles kirjutama hakati, räägiti Eesti igas nurgas oma murret. Seetõttu on ka esimesed tekstid murdekeelsed (Pajusalu, Viikberg 2002: 34).

Eesti murdeteaduse rajajaks võib pidada Ferdinand Johann Wiedemanni, kes kogus murdematerjale ning andis esimesena kirjeldava ülevaate eesti murrete peamistest erijoontest. Samuti avaldas Wiedemann põhjalikke murrete kohta käivaid uurimusi, mis pakuvad tänapäevalgi teaduslikku huvi, näiteks kõiki eesti murdeid iseloomustav artikkel „Ehstnische Dialekte und ehstnische Sprache” (1871). Väga väärtuslikuks allikaks on 19. sajandi murrete kohta ka 1869. aastal ilmunud sõnaraamat „Ehstnisch-deutches Wörterbuch”. Samal perioodil andis murdeuurimisse oma panuse ka Jakob Hurt, kes kutsus kogujaid üles panema kirja rahvaluulet kohalikus murdekeeles (Pajusalu, Viikberg 2002: 34–35). Suure panuse andis ka enne Wiedemanni tegutsenud Otto Wilhelm Masing, kes püüdis saada ülevaadet eesti murretest, selgitamaks, millist murret tuleks pidada kirjakeele baasiks. Masing oli veendunud, et selleks on põhjaeesti keskmurre (Kask 1984: 32), mis on ka tänapäeval kinnitust leidnud.

³ Deutsche Welle, <http://www.dw.de/dw/article/0,,4230751,00.html> [04.05.2012]

Uuel tasemel algas murrete kogumine 1920. aastal, mil asutati Emakeele Selts. Seltsi olulisimaks ülesandeks sai eesti murrete põhjalik uurimine, mille tarvis moodustati vastav toimkond, keda hakkas juhtima Andrus Saareste. Murrete kogumise ülesanne anti üliõpilastele. Emakeele Seltsi murdestipendiaatidena said oma esimese koolituse paljud tuntud murdeuurijad, nagu näiteks Paul Ariste ja Arnold Kask. Sõnavara kogumise allikaks oli põhiliselt Wiedemanni sõnaraamat ning keelejuhtidelt küsiti, kas nad tunnevad seal esitatud sõnu (Pajusalu, Viikberg 2002: 37). Murdematerjalide avaldamise keskseks väljaandeks sai Emakeele Seltsi ajakiri „Eesti Keel” (Kask 1984: 42).

Murdeuurimises toimus uus murrang 1980. aastatel ning selle ajendajaks oli eesti kohamurrete hääbumine. Tänapäeval toetub ajalooliste murrete uurimine Eestis paratamatult arhiivitööle. Positiivne on siiski asjaolu, et kõikide eesti murrete kohta on saadaval autentsed tekstid: on ilmunud murrete kõrgkooliõpik („Eesti murded ja kohanimed”) ning Eesti Keele Instituudi (EKI) ja Tartu Ülikooli loodud murdekeelendite otsingu- ja analüüsiprogrammid. Murdehuvilistele on internetis kättesaadav „Väike murdesõnastik” (1982, 1989). Hetkel on Eesti suurim murrete uurimise keskus EKI, mille olulisimateks töödeks on olnud näiteks „Eesti murrete sõnaraamat”. Sõnaraamatu koostamine algas 1964. aastal ning esimene vihik ilmus 1994. aastal (Pajusalu 2002: 197–199).

1.4. Murde kasutamine kirjanduses

Murdeid on kasutatud Eesti ilukirjanduses eri aegadel erinevalt ning siin võib eristada kolme perioodi.

Esimeseks perioodiks on aeg enne 1920. aastaid, mil selleaegsed kirjanikud nagu Friedrich Reinhold Kreutzwald, Johann Voldemar Jannsen ja Lydia Koidula kasutasid oma keeles kodumurdeid (Kreutzwald keskmurret ning Jannsen ja Koidula läänemurret) (Hennoste, Pajusalu 2002d: 120). Antud perioodil oli näha traditsiooniliste murrete hääbumist, mis sai alguse juba 19. sajandi teisel poolel, kuna sellel ajajärgul hakkas

seoses eesti rahvuse kujunemisega arenema ka eesti rahvuskeel (Kask 1984: 126) ja levima hakkas ajakirjandus ning ilukirjandus. Viimased nn puhast murret kõnelenud põlvkonnad on sündinud umbes kuni 1910. aastani (Hennoste, Pajusalu 2002b: 72).

Teise perioodi moodustavad aastad 1920–1990 ning antud ajajärku iseloomustas normikeele ajastu, mil murdeid kasutati väga vähe. Sellel perioodil redigeeriti ka varem ilmunud kirjandust uutes trükkides normikeelele vastavaks ning murded jäeti sisse vaid dialoogidesse, iseloomustamaks tegelase keelekasutust. Ülekaalus oli lõunaeesti murrete kasutamine. Murrete ülesandeks dialoogides ei olnud mitte niivõrd markeerida tegelase päritolukohta, vaid pigem rõhutada tema maainimeseks olemist ning ka madalat sotsiaalset staatust. 1930. aastaid iseloomustas otsene murretevastane võitlus, mis muutus eriti tormiliseks Stalini ajal 1960. aastatel (Hennoste, Pajusalu 2002d: 120–121). Ehkki sellel perioodil üritati murdeid keelest välja juurida, kasutas Jaan Kross oma ajaloolises romaanis „Kolme katku vahel” iseäranis palju murdesõnu. Ta kuulub koos Villem Grünthal-Ridala ja Marie Underiga kirjanike hulka, kes kasutas kõikvõimalike murrete sõnu Eesti erinevatest nurkadest (Rätsep 1988: 8). Kirjanike põhiliseks allikaks oli eelpool mainitud Wiedemanni sõnaraamat „Estnisch-deutsches Wörterbuch”, mis on suureks abimeheks ka tänapäeva tõlkijatele ning keeleinimestele.

Kolmas periood algab 1980. aastate lõpul, mil keelde tuleb palju kõne- ning argikeelt. Võrreldes teise perioodiga ei kasutata murdeid enam nii palju tegelase sotsiaalseks iseloomustamiseks, murre on pigem teksti põhikeeleks (nt võrukeelne kirjandus) ning seda ei kasutata enam ka dialoogis (Hennoste, Pajusalu 2002d: 120–121).

Kirjanikud on alati laenanud murretest kirjakeelde sõnavara, sest kirjanik (ja ka ilukirjanduse tõlkija) tahab alati oma ütlustes ning väljendustes taotleda midagi uut ning omapärast. Siinkohal on murded ammendamatuks allikaks (Karelson 2000: 879), murdeid peetakse oluliseks keele rikastamise varaidaks, nagu rõhutas ka Eesti kirjakeele teenekas arendaja Johannes Voldemar Veski (Univere 1974: 9). Kirjakeele rikastajateks võib eriti lugeda noorestlastest kirjanikke nagu Aavik, Ridala ja Tuglas, kes pidasid kirjanduses kõige olulisemaks keele ilu, ning murrete kasutuselevõtt pakkuski neile seda (Kask 1984: 180). Murdeelemendid kirjanduslikes tekstides pakuvad lisaks eelmainitud keele

rikastamisele võimalust ka suulise kõne edasiandmiseks. Murrete kasutamine elavdab ühelt poolt ilukirjanduslikku stiili suulise ja kirjaliku esiletõstmisega, teisalt aga eristab tegelaskujud nende sotsiaalse staatuse, hariduse ning maailmavaatelisuse poolest (Mace 1987: 28).

Nii nagu Eestiski on ka mujal Euroopas olnud murrete kasutamisel ilukirjanduses erinevad eesmärgid. Näiteks antiikajal ja keskajal oli komöödiates murdejoonte kasutamise funktsiooniks lausa naeruvääristamine, eriti rumalate ja harimatute tegelaskujude iseloomustamisel. Murded seostusid rumalusega, ja seda eelkõige Inglismaal, kus näiteks Shakespeare'i teostes moodustasid murre ning naiivsus omavahel lahutamatu osa (Mace 1987: 31). Alles 18. sajandi lõpul koos mimeetilise realistliku kirjanduse tekkega on näha muutust murrete kasutamise eesmärgis, milleks on nüüd pigem nende tegelaste tõetruuduse ilmestamine, kes esindavad kultuurisisesid, regionaalselt määratletud vähemusi või sotsiaalselt diskrimineeritud gruppe (Czennia 2004: 508), murded märgivad ka teatud piirkonnaga seotud traditsioone ning väärtushinnanguid (Goetsch 1987: 8).

Czennia (2004: 508–509) on lisaks eelmainitule välja toonud kokkuvõtva loetelu murrete kasutamise eesmärkide kohta. Seoses tekstisisese väljamõeldud maailmaga kui tervikuga võivad murrete kasutamisel olla Czennia arvates alljärgnevad konnotatiivsed funktsioonid:

- tõetruuduse sisendamine;
- kohakoloriidi edasiandmine tegevuse ruumiliseks paigutamiseks või teatud regiooniga seotud traditsioonide ja väärtushinnangute õilistamiseks;
- fiktiivsete sündmuste usutavuse ning autentsuse tõstmine;
- suulise kõne illusiooni edasiandmine;
- keele sisemine diferentseerimine, mis ei sõltu dialektide ning sotsiolektide kirjandusvälistest konnotatsioonidest, näiteks eri keelte omavahel segamisest tekkinud meelelahutuslik ning koomiline mõju;

- individualiseeriv või tüpiseeriv tegelaskujude iseloomustamine;
- ühiskondlike hierarhiliste võimuhete näitlikustamine keelelis-stiililisel tasemel;
- teatud ühiskonnapoliitilise hinnangu näitlikustamine.

Nagu eelmainitud nähtub, pakub murrete kasutamine ilukirjanduses väga palju võimalusi, sest murretel võivad olla tekstis erinevad konnotatiivsed funktsioonid. Need funktsioonid sõltuvad ka sellest, kas murretel on ühiskonnas negatiivne või positiivne staatus. Saksamaa näitel saab öelda, et murrete staatus varieerub lausa riigi siseselt. Nimelt Lõuna-Saksamaal püütakse murdeid säilitada ning murdeid rääkivatesse inimestesse suhtutakse positiivselt, samal ajal kui Põhja-Saksamaal on näha vastupidist tendentsi. Erinevalt nõukogude ajast, mil Eestis püüti murdeid keelest täiesti välja juurida ning murret kõnelevasse inimesesse suhtuti halvasti, ei assotsieeru tänapäeva Eestis murret rääkiva inimesega enam harimatus ning madal sotsiaalne staatus. Praegusajal on kohamurded nii Saksamaa kui ka Eesti näitel paratamatult hääbumas, asendudes sotsiolektidega, mis eristavad inimesi sotsiaalsete tegurite järgi.

2. TÖLKIMINE KUI KULTUURIDEVAHELINE KOMMUNIKATSIOON

2.1. Tõlkimisest üldiselt

Katharina Reiß (1978: 89) tsiteerib J. J. Breitingeri: „Wer recht übersetzen will, muß vornehmlich den Geist dessen haben, den er übersetzt.”

Eelmainitud tsitaat näitab tõlkimise keerukust: ei saa lihtsalt vahetada ühte sõna teise vastu, vaid tõlkija peab samastuma lähteteksti autori ja tekstiga ning püüdma saavutada tõlkes samaväärset mõju nagu originaalgi. Juba 19. sajandil arvas Schleiermacher (2002 [1813]: 83–90), et tekste tuleks tõlkida nii, et lugejale vahendatakse tõlkes originaalteksti „keele vaimu” (*Geist der Sprache*), mida on võimalik saavutada, kasutades võõrapärastava tõlke strateegiat, mis leiab lähemalt käsitlust peatükis 2.2.2.

Märt Väljataga (2008) sõnul on „tõlkimine ideaalis sama asja samamoodi ütlemine teises keeles. Sellega soovitakse midagi sihtkultuuris korda saata: pakkuda informatsiooni ja esteetilist elamust või panna inimesed teatud viisil mõtlema ja käituma.” Väljataga arutleb, mis on see samaväärne „sama” – kas teksti sisu, vorm, stiil, mõju või funktsioon? Tõlkimisel tuleb arvestada seda, et kui kasutada tõlkes neid „samu” stiilielemente, mida sisaldab originaal, võib see mõjuda sihtteksti lugejale erineva teadmistetausta ning erinevate ootuste tõttu erinevalt (Nord 2011a [1988]: 57). Eelmainitud mõtet toetab ka Reißi (1978: 38–39) arvamus: lähteteksti elemente ei tohiks „orjalikult” (*sklavisch*) üle võtta ja tõlkida, vaid end tuleb lasta inspireerida sihtkeele elementidest ning valida nende hulgast lähtekeelele analoogne vorm, saavutamaks tõlkes samasugust esteetilist mõju.

Siinkohal kerkib esile tõlke truuduse küsimus: kui truu peaks olema tõlge ning kelle suhtes ta seda olema peaks – lugeja või autori – ja kuidas truudust sihttekstis saavutada.

Nõustun Terje Loogusega (2008: 241), kelle arvates ei saa tõlge olla korruga truu nii autori kui ka lugeja suhtes. Kui tõlkija tahab olla truu originaali autorile, peab ta tõlgendama lähteteksti autori huvides ning kandma teksti sihtkultuuri üle nii, et tõlge vastab autori kavatsusele või vähemalt ei räägi sellele vastu. Seevastu tähendab aga truudus sihtkeelse lugeja suhtes seda, et tõlge vastab lugeja ootustele teksti suhtes: tekst peab olema ladus, arusaadav, sisult täpne ning vastama sihtkultuuri normidele.

Tõlge ei saa olla paraku üdini truu – ükskõik kas tahetakse saavutada truudust autori või lugeja suhtes – kuna tõlkes pole võimalik originaali kõiki tahke võrdväärselt edasi anda (Nord 2011b [1989]: 12–17). Nii palju, kui on tõlkijaid, on ka erinevaid tõlkeversioone ning see sõltub igast tõlkijast, millised lähteteksti elemendid on esiletõstmist väärt, millised elemendid on vaja „ohverdada” ning millistel juhtudel on vaja kasutada kompensatsiooni (vt pt 4.2.4.), et saavutada teksti samaväärset mõju (Reiß, Vermeer 1984: 169). Sellest tulenevalt nõutakse tõlkelt tihti ekvivalentsust, kusjuures sageli kasutatakse termineid *truudus* ning *ekvivalents* sünonüümidena.

2.1.1. Ekvivalents

Ekvivalentsi mõiste on väga laiaulatuslik ning Christiane Nordi (2011b [1989]: 13) hinnangul kuulub see tõlketeaduses enim tõlgendamisvõimalusi pakkuvate mõistete hulka. Näiteks *skopos*-teoorias (vt pt 2.1.2) tähendab ekvivalents seda, et tõlge kannab endas samasugust kommunikatiivset funktsiooni kui lähtetekst (Nord 1997: 36). Nordi (2011a [1988]: 59–60) sõnul on ekvivalentsuse puhul oluline asjaolu, et tõlkija tõlgendamine oleks identne autori kavatsusega ning lugeja peaks tõlke tekstimaailma mõistma nii, nagu seda mõistab originaalteksti lugeja.

Tõlkija ei saa tekstis esinevaid stiilielemente, sh murdesõnu, ignoreerida, kuna autor on pannud need sinna mingisuguse kindla eesmärgiga ning ta ei saa leppida sisuelementide arusaamatuks jäämisega (Loogus 2011: 101), seega peab ta leidma viisid, kuidas probleemi lahendada. Probleemi lahendus sõltub sellest, millist ekvivalentsi tahab tõlkija tõlkes saavutada.

Diskussioonid ekvivalentsi mõiste ümber said alguse Eugene A. Nida (1964) töödest, kes eristas formaalset ja dünaamilist ekvivalentsi.

Formaalne ekvivalents toetub lähtetekstile ning keskendub nii lähtekeelse sõnumi vormile kui ka sisule. Nida (1964: 159–160) nimetab sellist liiki tõlget ka seletavaks tõlkeks (*gloss translation*), mis võimaldab lugejal samastada end lähtetekstis esineva isikuga, mõista tema mõtte- ja väljendusviisi ning tavasid. Seletavasse tõlkesse lisatakse ka allmärkusi, selleks et teha sihttekst lugeja jaoks võimalikult mõistetavaks. Dünaamilise ekvivalentsiga on see-eest tegemist siis, kui sihttekst kohandatakse sihtkultuuriga nii, et lähteteksti mõte jääb samaks ning mõjub sihtkultuuris sama loomulikult kui lähtetekst lähtekultuuris. Nida (1964: 166) sõnul on dünaamiline ekvivalents „võimalikult loomulik ekvivalents lähtetekstile” (*the closest natural equivalent to the source language message*), sest üheski tõlkes ei ole võimalik saavutada täielikku ekvivalentsi.

Reiß ja Vermeer (1984: 125) toovad Fritz Güttingerile viidates formaalse ja dünaamilise ekvivalentsi näiteks saksakeelse raudteesildi „*Überschreiten der Geleise verboten*” tõlke inglise keelde. Inglisekeelne tõlge „*It is forbidden to cross the lines*” annab küll edasi sama informatsiooni, kuid ei mõju samaväärselt nagu saksakeelne tekst. Selleks, et tõlge oleks dünaamiliselt ekvivalentne, tuleks tõlkida: „*Don't cross the lines*”, kuna Inglismaal annab selline tõlge samaväärse efekti nagu saksakeelne versioon Saksamaal. Dünaamilise ekvivalentsiga kattub ka Reißi (1978: 38–39) analoogse esteetilise mõju nõue: lähtekeele elementidele tuleks leida sihtkeelest analoogne vorm, et saavutada tõlkes samasugust esteetilist mõju, kui seda pakub originaal.

Lisaks Nida (1964) kahte tüüpi ekvivalentsile, eristab Werner Koller (1992) veelgi rohkem ekvivalentsi liike. Kolleri järgi eksisteerib:

- denotatiivne,
- konnotatiivne,
- formaal-esteetiline,
- pragmaatiline ja
- tekstinormatiivne ekvivalents.

Werner Kolleri (1992: 228jj) sõnul keskendutakse denotatiivse ekvivalentsi puhul sellele, kas sihtkeele element kirjeldab sama nähtust, mida lähtekeele element. Konnotatiivne ekvivalents kutsub aga tõlketeksti lugejates esile samasuguseid assotsiatsioone ja emotsioone nagu originaal, st tõlkes püütakse kinni pidada konnotatiivsest dimensioonist, näiteks erinevatest stiilikihtidest (släng, tavakeel, luulekeel, vulgaarne stiil jne), grupispetsiifilisest keelekasutusest (sõduritekeel, tudengitekeel) ning samuti ka regionaalsetest murretest. Denotatiivse ja konnotatiivse ekvivalentsi kõrval eksisteerib Kolleri järgi ka formaal-esteetiline ekvivalents, mis tugineb lähteteksti teatud esteetilistele, formaalsetele ja individualiseerivatele omadustele. Sinna alla kuuluvad ka erilised stilistilised väljendusviisid süntaksis ning sõnavaras. Bremsi (2004: 63–64) hinnangul puudutab formaal-esteetiline ekvivalents ka murdeid, mis moodustavad eraldiseisva stiilikihi, millel on oma sõnavara ning süntaks. Lisaks eelmainitud ekvivalentsi liikidele on Kolleri (1992: 247jj) järgi tähtis ka pragmaatiline ekvivalents, mis keskendub lugejale, arvestades tema huvisid (kattub eelpool välja toodud Nida dünaamilise ekvivalentsiga) ning tekstinormatiivne ekvivalents, mille puhul on oluline sihtteksti vastavus lähteteksti- ja keelenormidele, ehk kas tõlgitud teksti liik on kooskõlas originaaliga (näiteks reklaamtekstid, kasutusjuhendid, seadustekstid).

Tuginedes Bremsile (2004: 74), kaldutakse tänapäeva tõlgetes olema truu sihtkeelele ning -lugejale, seda väljendab ka Nida (1964) dünaamilise ekvivalentsi eesmärk, mis on praegusajalgi aktuaalne ja leiab edasiarendamist *skopos*-teoorias.

2.1.2. Skopos-teooria

Nord (2011a [1991]: 65) on väitnud, et ilukirjanduse tõlkijad mõtlevad liiga vähe „peaga” ning usaldavad liiga palju oma kõhutunnet. Sellega juhib ta tähelepanu vajadusele põhjalikult analüüsida tõlgitavat teksti enne tõlkima asumist. Näiteks murrete tõlkimisel tuleb enne tõlkima asumist põhjalikult läbi mõelda, millise eesmärgiga on autor murdesõnu kasutanud, selleks tuleb aga teada murrete funktsioone ning tunda lähtekultuuri murrete staatust, et valida sobiv analoogne tõlkevaste sihtkeelest.

Nord (*ibid.*) on arvamusel, et tõlkimisel tuleks lähtuda Reißi ja Vermeeri (1984) *skopos*-teooriast (kreeka keeles *skopos* = kavatsus, eesmärk), mille kohaselt tuleks tõlkijal endale esmalt selgeks teha, millist funktsiooni peab tekst täitma, et tõlge toimiks sihtkeelses kultuuris samamoodi nagu originaal lähtekultuuris (Dizdar 2006: 105–106). Siinkohal sõltub Nordi (2006: 145) arvates tõlke eesmärgi täitmine ka sellest, kas sihtkeelne lugeja „mängib kaasa” ning kas tema ootused on täidetud. Tõlge on õnnestunud, kui tõlkes vahendatud informatsioon on koherentselt tõlgendatav lugeja enda maailmaga ning lugeja ei märka, et tegemist on tõlkega:

Geglückt ist eine Interaktion, wenn sie vom Rezipienten als hinreichend kohärent mit seiner Situation interpretiert wird und kein Protest, in welcher Form auch immer, zu Übermittlung, Sprache und deren Sinn („Gemeintem”) folgt (Reiß, Vermeer 1984: 112–113).

Tõlke õnnestumiseks on Nordi (2007: 41jj) arvates oluline lähteteksti analüüsisides mõelda alltoodud tekstivälisele ning -sisestele faktoritele:

Tekstivälised faktorid:

- Kes edastab (oluliseks on ka saatja vanus, päritolu, sotsiaalne keskkond, haridustase)?
- Kellele ja mida?
- Millise meediumi või suhtluskanali vahendusel?

- Kus (tekstiloomise ja edastamise koht)?
- Millal (aeg, millal tekst edastatakse)?
- Miks (mis on ajendiks)?

Tekstisisesed faktorid:

- Mis on teema?
- Mis on teksti sisu?
- Milline on teksti ülesehitus?
- Kas leidub mitteverbaalseid elemente (näiteks fotosid, illustratsioone)?
- Milline on kasutatud sõnavara?
- Millised on laused?
- Milline on mõju lugejale?

Võttes arvesse eelmainitud tekstisisesed ning -välised faktorid, valib tõlkija sobiliku tõlkestrateegia.

Jörn Albrecht (2005: 46) toob omalt poolt välja tekstisese *skopse* („*textinterner*” *Skopos*) ning tekstivälise *skopose* („*textexterner*” *Skopos*), kuid ta rõhutab, et neid kahte pole kerge eristada. Tekstisese *skopose* puhul peab Albrecht silmas eelmainitud Nida dünaamilise ekvivalentsuse nõuet, kus on oluline see, et tõlge avaldaks lugejale samaväärset mõju nagu originaal emakeelsele lugejale. Tekstivälise *skopos* hõlmab aga Albrechti (*ibid.*) arvates teada-tuntud, mõneti ka mahatehtud ebamäärast soovitus tõlkijatele: nii truult kui võimalik, nii vabalt kui vajalik. Kuid kus jookseb piir? Albrecht toob näiteks, et kui tõlkija jätab sihttekstist välja teatud kirjeldused, mis on tema jaoks liiga vulgaarsed, või asendab need stseenid leebemate kirjeldustega, põhjendades lähtetekstist kõrvalekaldumist sellega, et tõlke adressaatidel on arvatavasti teistsugused ootused ning nad pole valmis seesuguseks tõlkeks, pole Albrechti hinnangul tegemist tõlkimisega, vaid teksti toimetamisega ning seega ületas tõlkija piiri. Kõrvalekalded originaalist on Albrechti sõnul õigustatud siis, kui tõlkija on sunnitud keele iseärasuste või kultuurispetsiifilise informatsiooni tõttu tõlkes originaalist kõrvale kalduma.

Teadmine, et tekstid ei ole meie kõigi jaoks üheselt tõlgendatavad ning mõistetavad⁴ ja lähteteksti vastuvõtjast võib saada ka uue teksti looja, annab tõlkijale võimaluse olla loominguline (Vermeer, viidatud Dizdar 2006: 106–107) ning suhtuda tõlkimisesse kui kunsti. Paul Kußmauli (2007: 33) arvates on originaali kopeerimisest järk-järgult olulisemaks saanud kommunikatiivselt hästi funktsioneeriva tõlke loomine, mis tähendab seda, et lähteteksti võib ning peab muutma.

2.1.3. Tõlkimine kui kunst

„Kui originaal kunstitööks osutub [...] siis peab kunstitöös ka tõlkes kui resultaadis antud olema – ja järelikult ka tõlge ise kunstiteoseks osutama.” (Kross 2003: 209)

Krossi kui kogenud tõlkija tsitaat näitab, kui suured ootused seab autor ise tõlkele. Tõlkijast ja tema valikutest sõltub, kas tõlgitud teos osutub samasuguseks kunstiteoseks kui originaal ise. Tõlkija suunab ja mõjutab oma valikutega lugejat ning ei ole mingi neutraalne masin, mis ei jäta teksti ühest keelest teise pannes endast jälge maha (Saluäär 2008), pigem jätab tõlkija tõlkele oma „templi” (Reiß 1978: 91). Ka Kußmaul (2007: 21) nendib, et sageli kriitikud kiidavad tõlgitud autori keelt, seejuures aga unustatakse või lihtsalt ei öelda välja, et teoses loodud keel on tegelikult osaliselt ka tõlkija teene. Sarnast mõtet jagab ka Klaarika Kaldjärvi (2007: 74), kelle sõnutsi peame arvestama sellega, et teatud ulatuses loome tegelikult tõlkija teksti, kuulame tõlkija „häält”, mis ei pruugi olla neutraalse vahendaja hääl, nagu tihti arvama kiputakse.

Ilukirjanduslike tekstide tõlkekvaliteet sõltub sellest, kui hästi õnnestub tõlkijal sihtkeele vahenditega lähtekeele teksti sisu kunstiliselt edasi anda ning Otto Kadele viidates leiab Koller (1992: 152), et ilma kunstilise ande ja kirjaniku talendita ei õnnestugi see kuidagi. Kunstianne käib käsikäes loomingulisusega. Vajadus loomingulise lahenduse järgi tekib siis, kui ei olda rahul olemasoleva olukorraga, kui vanast enam ei piisa ning sellest

⁴ Nord (2007: 19) toob välja, et teksti vastuvõtja tõlgendab isegi ühte ja sama teksti erinevatel eluetappidel erinevalt ning sellest tulenevalt tõlgib ka tõlkija sama teksti erineval eluperioodil erinevalt.

tulenevalt on vaja hädasti välja mõelda midagi uut (Kußmaul 2007: 17). Tõlkija kreaatiivsus tuleb kõige paremini esile, kui on vaja lahendada tõlkeprobleeme (vt pt 4.1.): mida rohkem on võimalusi teksti tõlgendamisel, seda suuremat loomingulisust nõuab see ka tõlkijalt (Loogus 2008: 200–203). Kußmauli (2007: 17–19) arvates on siinkohal oluline silmas pidada „sobivust” ning „aktsepteeritavust”. Tõlkelahendus võib olla küll loominguline, kuid kui lugeja seesugust lahendust ei aktsepteeri, ei täida loominguline lahendus tõlkes oma eesmärki. Sobivaks saab loomingulist tõlkelahendust pidada juhul, kui tänu sellele on lahendatud tõlkeprobleem. Seejuures rõhutab Kußmaul, et loomingulise lahenduse sobivus ning aktsepteeritavus on tingitud ka ajafaktorist ning kultuurist. Vahel pole tõlke lugejad veel valmis seesuguseks kreaatiivseks probleemilahenduseks, kuid aja möödudes võib olukord muutuda.

Selleks et leida probleemidele aktsepteeritavaid ja sobivaid loomingulisi tõlkevasteid, on vajalikud väga head keelelis-stiililised teadmised ning ka väga hea tõlgendamisoskus. Koller (1992: 123) suhtub siinkohal kriitiliselt tänapäeva tõlgetesse, mis kalduvad olema rohkem normile vastavad võrreldes originaaliga ning sageli on tagajärjeks see, et tõlgitud tekst on arusaadavam, kui seda on originaal emakeelse lugeja jaoks. Kolleri väite tõestuseks on ka Krossi „Kolme katku vahel” tõlge, mis on tänu paljudele lihtsustamistele kergemini loetavam kui originaaltekst, kuna sageli on kultuurispetsiifilised murdesõnad tõlkes asendatud neutraalse standardkeelse sõnaga. Taolisesse tõlkestrateegiasse ei saa aga halvasti suhtuda, kuna sobivate ekvivalentide puudumisel võib see olla ainus lahendus.

Nõustun Christian Schmittiga (1990: 380), kelle hinnangul on võimatu originaali kogu tema suuruses tõlkida, sest sageli tundub keelevariantide tõlkimisel (eriti just murrete tõlkimisel), et tõlkes läheb midagi kaduma ning kompromisside tegemine tõlkes on paratamatus (vt ka Kolb 2006: 280). Juba Wilhelm von Humboldt osutas 18. sajandi lõpul kompromissi tegemise vajadusele:

Alles Übersetzen scheint mir schlechterdings ein Versuch zur Auflösung einer unmöglichen Aufgabe. Denn jeder Übersetzer muß immer an einer der beiden Klippen scheitern, sich entweder auf Kosten des Geschmacks und der Sprache seiner Nation zu genau an sein Original oder auf Kosten seines Originals zu sehr an die

Eigentümlichkeiten seiner Nation halten. Das Mittel hierzwischen ist nicht bloß schwer, sondern geradezu unmöglich. (Humboldt, viidatud Koller 1992: 159–160)

Humboldti hinnangul näib tõlkimine olevat lausa katse lahendada võimatut ülesannet. Eelpool mainitud kompromissi mõttega haakub ka Wolfgang Schadewaldti (viidatud Reiß 1978: 53) arvamus, et kompromiss on „õige ohverdamise kunst”. Tõlkija peab tegema keerulisi valikuid ning otsustama, mida tõlkes säilitada ja mida mitte.

Tõlkimise keerukust iseloomustab ka Susan Bassnetti (1998: 160–161) mõte: tõlge ei ole neutraalne, süütu, läbipaistev akt, vaid liialdatud, piire ületav tegevus. Bassnetti öeldu käib väga hästi murrete tõlkimise kohta, sest lähtetekstis kasutatud murdeid ei saa jätta tähelepanuta ning tõlkija peab tegema kompromisse ja olema loominguine, pidades seejuures nii mõnigi kord ületama piire, kuid tehtud otsused peavad seejuures olema optimaalsed.

Looguse (2008: 93–94) hinnangul on tõlkija suurimaks vaenlaseks tõlkija ise, kelle suurimateks takistusteks tõlkimisel on teadmistelüngad ning võimetus teha optimaalseid otsuseid, kui on valida mitmete valikute vahel. Ükskõik millise valiku kasuks tõlkija ka otsustab, siis valikutega kaasneb oht, et ta satub kriitika tule alla, kus teda võidakse süüdistada reeturlikus käitumises originaalteksti ning selle autori suhtes, eriti puudutab see stiilielementidega proosatekste. Brembs (2004: 1) arutleb selle üle, kas tõlkijat saab üldse pidada reeturiks, kui ta annab teksti sisu edasi korrektselt. Kui aga tugineda Nordile (2011a [1988]: 46) ning käsitleda tõlkimist kui kunsti, siis ei piisa üksnes sellest, et teksti sisu antakse edasi korrektselt, vaid vorm (kuidas autor midagi ütleb) ning sisu (mida autor ütleb) peavad moodustama dialektilise suhte.

Eelpool välja toodud Humboldti tsitaadiga sobib kokku ka Friedrich Schleiermachi mõte, mis käsitleb truuduse dilemmat – kas tõlkija peaks olema truu originaalile või lugejale:

Entweder der Uebersetzer läßt den Schriftsteller möglichst in Ruhe, und bewegt den Leser ihm entgegen; oder er läßt den Leser möglichst in Ruhe und bewegt den Schriftsteller ihm entgegen. Beide sind so gänzlich von einander verschieden, daß durchaus einer von beiden so streng als möglich muß verfolgt werden, aus jeder Vermischung aber ein höchst

unzuverlässiges Resultat notwendig hervorgeht, und zu besorgen ist, daß Schriftsteller und Leser sich gänzlich verfehlen. (Schleiermacher 2002 [1813]: 74)

Kirjanduslike tekstide puhul nendib Koller (1992: 120–123), et keskmine lugeja ootab tekstilt sellest aru saamist, kuid viiekümne aasta eest kirjutatud tekstilt ei saa nõuda, et seda mõistetakse sama moodi nagu selle ilmumise ajal. Näiteks murdesõnu, mida aastakümneid tagasi kasutati, ei pruugi tänapäeva lugejad enam teada ning võivad seetõttu juba ka originaalteksti lugejale tekitada võõrapärasavat efekti, kuna ebatavalisi murdesõnu sisaldav tekst kaldub tänu uudsetele väljendusvahenditele normist kõrvale.

Kolleri (1992: 123) järgi tõstatab normist kõrvale kalduv tekst tõlkija jaoks küsimuse, kui palju ja kas ta peaks normist kõrvale kaldumist tõlkes edasi andma. Reißi (1978: 43) hinnangul võib ka tõlkija sellisel juhul normist kõrvale kalduda ning olla loominguine, sest ainult siis, kui „tõlkija kasutab keelt sama uuenduslikult kui originaal, suudab ta vastu seista kiusatusele tõlkida ebatavalist tavaliseks.” (Kaldjärv 2007: 69)

2.2. Kultuuridevaheline kommunikatsioon

Kultuuridevaheline kommunikatsioon on võrdlemisi noor uurimisvaldkond, mis tekkis 60-ndate aastate lõpus Ameerika Ühendriikides, kus põrkusid omavahel kokku väga erinevad kultuurid, mille tulemuseks olid kultuurist tingitud pinged (Simonnaes 2002: 284). Mida suurem on kultuuridevaheline erinevus, seda suuremad on ka inimeste vahel tekkivad kommunikatsiooniprobleemid, mis on põhjustatud sellest, et suhtluspartnerid kodeerivad ja dekodeerivad sõnumeid erinevalt. Probleeme tekitavad näiteks erinevad traditsioonid tervitamisel (kes tervitab esimesena ja kuidas), kõnevoorude vahetus ja pausid (erinevatel rahvustel on paus kahe kõnevooru vahel erineva pikkusega), komplimentid (komplimentide tegemise viis ja nende vastuvõtmine) ja ka argumenteerimine ning küsimustele vastamine (vt ka Kelz 2002: 46).

Kultuuridevahelist kommunikatsiooni ning tõlkimist ühendab asjaolu, et mõlema puhul on suhtluspartnerid pärit erinevatest kultuuridest, ning seega ka keeled, mida räägitakse

on erinevad. Tõlkes võib kultuuridevaheline kommunikatsioon ebaõnnestuda, kui tõlketekstis on kasutatud näiteks sobimatut sõnavara, valesid idioome ning tõlkes esineb ebatavaline stiilide vahetus (Schäffner 2004: 104) ning kui tähelepanuta jäetakse *skopos*-teooria põhimõtete järgimine.

Tõlkijat peetakse kultuuridevahelise kommunikatsiooni eksperdiks, kellelt oodatakse lisaks väga heale keeleoskusele ka kultuurilist pädevust, mis hõlmab nii siht- kui ka lähtekultuuri tundmist. Lisaks sellele, et tõlkija on sõnumi ümberkodeerija, on ta ka samaaegselt lähteteksti vastuvõtja ning selle sama lähteteksti saatja, mille ta peab dekodeerima sihtlugeja jaoks (Stolze 1994: 45–46). Mida suuremad on kultuuridevahelised erinevused, seda suuremat väljakutset pakub tõlkijale kommunikatiivsete erinevuste ületamine (Koller 1992: 60) ning seda raskem on sõnumi dekodeerimine sihtlugejate jaoks nii, et see vastaks nende kultuurist tingitud arusaamiseeldustele ning ootustele.

2.2.1. Kultuuri mõiste ja enkulturatsioon

Doris Bachmann-Medicki (1997: 1) seisukoht toetab eelmises peatükis väljatoodud mõtet, et tõlkimist võib vaadelda kui kultuuridevahelist kommunikatsiooni. Ta on arvamusel, et kirjanduslike tekstide tõlkimisel pole lihtsalt tegemist ülekandmisega teise keelde, vaid kultuuridevahelise kommunikatsiooniga, mis tähendab seda, et tõlkeprotsessis viiakse omavahel kontakti kaks kultuuri ning ühe kultuuri elemendid tuleb kanda üle teise kultuuri (vt ka Loogus 2008: 127). See asjaolu teebki tõlkimise raskeks, kuna ühes kultuuris võivad olla sellised traditsioonid ning väärtused, mis on teise jaoks võõrad. Nõustun Stolzega (2003: 119–123), kelle arvates ei ole tõlkimine aga siiski üksnes kultuuride võrdlemine, vaid võrdluse teel leitud erinevuste ületamine. Sellest ei piisa, kui tõlkija tunneb nii enda kui ka võõrast kultuuri, ta peab lisaks teadma, kuidas peegeldada enda kultuuri teises kultuuris. Sellist tõlkija kompetentsi nimetab Stolze (*ibid.*) kahekordseks enkulturatsiooniks (*doppelte Enkulturation*).

Mis on aga kultuur? Kultuuri mõiste on väga lai ning selle defineerimine sõltub sellest, kes seda defineerib. Kultuuri mõistetakse näiteks kui kindlate piiridega suletud süsteemi, mida tuleb kaitsta välise mõjutuse eest (Monticelli 2011: 10), kuid piirid kultuuride vahel ei eksisteeri iseenesest, vaid need tõmmatakse alati konkreetsetes situatsioonides, konkreetsete vaatlejate poolt (Loogus 2011: 93). Tõlkimisel tuleks muu hulgas pöörata tähelepanu kultuurist tingitud arusaamiseeldustele ja inimeste erinevale maailmatajule, ning oluline pole dünaamiliste ühenduste loomine globaalsete erinevuste ja konfliktide vahele, vaid harmoonilise kompromissi leidmine oma ja võõra kultuuri vahel (*ibid.*).

Hans J. Vermeer (viidatud Loogus 2008: 38) näiteks mõistab kultuuri all eelmainitud enkulturatsiooni, teda huvitab see, kuidas inimene integreerub teatud kultuuri ning kuidas on võimalik kooselu teiste inimestega ühe kultuuri siseselt. Vermeeri järgi on enkulturatsiooni puhul tegemist tüüpilise käitumisega ning see käitumine peaks tagama, et indiviid sobitub vaatamata oma individuaalsetele iseärasustele ühiskonda vähemalt nii, et teda tolereeritakse seal. Sarnaselt eelpool mainitud Stolze mõttega kahekordse enkulturatsiooni kohta, leiab ka Vermeer, et tõlkija peaks võrdselt tundma mõlemat kultuuri. Nord (2011b [1997]: 79–80) seevastu arutleb kriitiliselt selle üle, kas on üldse võimalik, et tõlkija tunneb väga hästi nii oma kui ka võõrast kultuuri. Võib olla seisab ta – nii nagu Nord piltlikult väljendab – ühe jalaga lähtekultuuris ja teise jalaga sihtkultuuris ning tegelikult ei tunne kumbagi hästi. Nord toob siiski välja asjaolu, et kui tahta vältida konflikte kahe kultuuri vahel, peab tõlkija oskama oma kultuuri vaadelda nii, nagu seda teeb teisest kultuurist pärit inimene. Tõlkija saab seda teha vaid juhul, kui tal on väga hea kultuuriline pädevus, mille tulemusena ta tunneb ära tekstis esineva „oma” ja „võõra” kultuurispetsiifilise informatsiooni (vt ka Loogus 2008: 93).

2.2.2. Kultuuriline võõrasus

Võõras on meie jaoks miski, mis pole oma, mida me ei tunne ega tea, sellega seostub aga ka teatud võlu, eksootika ning uudishimu (Loogus 2011: 95). Corinna Albrechti (viidatud Loogus 2011: 96) sõnul saab „võõrast” rääkida alles siis, kui on olemas ettekujutus „omast”, mis „implitseerib vastandina „võõrale” usaldusväärset, rutiini ja kindlust.”

Tekstis esineva kultuurilise võõrasuse ületamiseks tuleb otsustada, kas kasutada kodustava või võõrapärastava tõlke strateegiat, ehk kas tõlgitud teksti jätta sisse kultuuriline võõrasus või kodustada see sihtkeelse lugeja jaoks. Kodustav tõlge keskendub sihtkeelele, kultuuriliselt võõras element jäetakse tõlkes välja, asendatakse või proovitakse „võõrast” sihtkeelsetele lugejatele kodustada sihtkeele vahenditega. Sellise meetodi eesmärgiks on jätta mulje, nagu tekst olekski kirjutatud sihtkeeles, tõlge ei tohi mõjuda võõrama ja eksootilisemana, kui seda on originaaltekst (Loogus 2008: 249). Kaldjärve (2007: 68) hinnangul võib liigne kodustamine tekitada piiratud teksti, mis ei lisa midagi uut sihtkeelde ja -kultuuri ning lugeja ei saa teada midagi uut sihtkultuuri kohta. Erinevalt kodustavast tõlkest keskendub võõrapärastav tõlge lähtekeelele:

Võõrapärastamine on originaali lugejale tuttavate ja tõlke lugejale mittetuttavate elementide reprodutseerimine tõlkes sellisel viisil, et nad tõlketekstis annavad märku oma pärinemisest teistsugusest kultuurikontekstist. Teisesuse säilitamine aga on nende elementide esiletõstmine tõlkes, mis ka originaali lugejale on teatud määral võõrad või silmatorkavad. (Kaldjärv 2007: 68)

Kultuuriliselt võõra informatsiooni ülekandmiseks teise kultuuri on erinevaid võimalusi, olenevalt sellest, kas eesmärgiks on kodustav või võõrapärastav tõlge:

- sõna laenamine: kultuuriliselt võõra sõna ülevõtmine sihtkeelde;
- substituutsioon: lähtekeele kultuurispetsiifilise sõna asendamine sihtkeelse standardsõnaga (näiteks murdesõna *rahnup* asendamine saksakeelse sõnaga *Regal*);

- sõnasõnaline tõlge: tõlkes peetakse kinni lähtekeele sõnaliikidest ning lause struktuurist;
- semantiline laenamine: näiteks idioomide sõnasõnaline tõlkimine;
- abistavad meetodid: allmärkused, ees- ja järelsõnad (Schreiber 2006: 152).

Nii võib kultuuriliselt võõraid elemente sisaldava romaani tõlkimisele läheneda väga erinevalt. Üks tõlkija kannab võõrad elemendid üle sihtkeelde, tõlgib idioomid sõnasõnaliselt, tänu millele juhitakse lugeja tähelepanu keele iseärasustele. Seevastu teine tõlkija otsustab, et tema jaoks on olulisem romaani sisu, mistõttu tema hoidub keeleliste iseärasuste rõhutamisest tõlkes, selleks et sihttekst oleks lugejale hästi arusaadav. Kolmas tõlkija keskendub see-eest pigem lähtekeele süntaksi edasiandmisele tõlkes jne (Dizdar 2006: 105).

Nordi (2011a [1988]: 55) arvates on kultuurilise võõrasuse ületamiseks ka oluline tekstimaailma (*Tekstwelt*) distantsi määramine nii lähtekultuuri kui ka sihtkultuuri tegelikkuse vahel, ehk kas lugeja suudab end tekstimaailmaga samastada, sest selleks, et lugeja teksti mõistaks, peab ta tekstis esitatud sisu oskama seostada enda olemasolevate teadmistega. Erinevalt mittekirjanduslikest tekstidest ei ootagi ilukirjanduse lugeja alati seda, et tekstimaailm kattuks tema reaalsusega. Tekstimaailm on Nordi (2007: 152) käsitluses tekstis esinev keelevälise reaalsuse tematiseeritud osa, mis on mõeldud alternatiivina tegelikkusele ja ei pruugi alati vastata lugeja tegelikule maailmale. Nordi (2011a [1988]: 55) arvates võib tekstimaailma ja lugeja reaalse maailma vahel eristada kolme liiki suhet:

- tekstimaailm vastab lähtekultuuri tegelikkusele, st lähtekeele lugejad seostavad tekstimaailma enda maailmaga, sihtkeelsed lugejad mitte;
- tekstimaailm ei vasta lähtekultuuri tegelikkusele, seetõttu peab autor tekstimaailma iseärasusi selgelt kirjeldama. Lugejad teadvustavad endale, et tegemist on võõra maailmaga.

- tekstimaailm vastab küll lähtekultuuri tegelikkusele, kuid üldistatakse eksplitsiitsete aja ning ruumi andmetega. Näiteks paljudest muinasjuttudest pärit alguslauses: „Elasid kord seitsme maa ja mere taga...” on tekstimaailm üldistatud ning neutraliseeritud ja sihtkeelsed ning lähtekeelsed lugejad on seetõttu võrdses olukorras, kuna tegemist pole kindla paiga ning ajaga.

Lisaks võõrale tekstimaailmale võib kultuurilist võõrasust ilukirjanduslikes tekstides tõlkija jaoks tekitada ka teksti keeleline pool, näiteks seal esinevad murded, mida paljud tõlketeoreetikud peavad võõrapärastava efekti loomise vahendiks nendes situatsioonides, kus murrete kasutamine pole normiks. Murre köidab kõige pealt lugeja tähelepanu, ja alles teisel kohal on tekstis kirjeldatud olukord (Albrecht 2005: 234).

Tekstis esinevad harva kasutatavad murded tekitavad tõlkija jaoks ka subjektiivset võõrasust, mis põhineb tõlkija subjektiivsetel teadmistelünkadel. Võõrasus on subjektiivne, kui x on isiku y jaoks võõras ning on tõenäoline, et isiku z jaoks x võõras ei ole (Huntemann, Rühling 1997: 4). Teadmistelünki on aga info otsimise teel võimalik kiiresti täita ning võõrasusest tingitud probleemide lahendamiseks on tõlkijal olemas mitmesugused abivahendid sõnaraamatute ning muude infokandjate näol. Teksti kultuuriline võõrasus on tingitud teksti autori ja sihtkultuuri kuuluva tõlkija erinevast kultuurilisest taustast, mis võib põhjustada tõlkeprobleeme (Loogus 2011: 97–99). Kuid teksti kultuuriline võõrasus võib tekkida ka teksti autori ning lähtekultuuri tõlkija erinevast kultuurilisest taustast, mida põhjustavad eelpool mainitud harva esinevad murded – autor on kasutanud murdesõnu, mille tähendust tõlkija ei tea.

Kokkuvõtvalt öeldes on tõlkes kultuuridevahelise kommunikatsiooni õnnestumiseks vajalik ületada esmalt subjektiivne võõrasus, seejärel otsustada, mida teha tekstis esineva kultuurispetsiifilise informatsiooniga, kasutades selleks kas kodustava või võõrapärastava tõlke strateegiat. Siinkohal on oluline ka tõlkija väga hea kultuuriline pädevus ning väga head keeleteadmised, ilma milleta kommunikatsioon ebaõnnestub. Lisaks kultuurilisele pädevusele ja väga heale keeleoskusele on kommunikatsiooni õnnestumiseks vajalik ka teksti analüüsimise oskus (*skopos*-teooria põhimõtete järgimine), tänu millele suudab tõlkija leida tõlkeprobleemidele aktsepteeritavaid loominguulisi lahendusi ja saavutada

tõlkes soovitud ekvivalentsi. Siinkohal on oluline ka tekstimaailma distants sihtlugeja suhtes, sest tõlge saavutab originaaliga samaväärse efekti üksnes siis, kui originaali ning sihtteksti lugeja asetsevad tekstimaailmast võrdsel kaugusel (Nord 1997: 90).

3. ROMAANIST „KOLME KATKU VAHEL”

3.1. Tekkelugu ja sisu

Jaan Krossi romaani „Kolme katku vahel” tekkeluugu on omapärane. Kui tavaliselt kirjutatakse enne raamat ja seejärel tehakse raamatu põhjal film, siis selle ajaloolise romaani puhul olid asjalood vastupidi. Nimelt kohtas kriitik, tõlkija ja stsenaarist Lembit Remmelgas 1960-ndate keskel tänaval juhuslikult Krossi ning teatas talle, mida oli kuulnud:

Kuule, meil toimus „Tallinnfilmis” eile koosolek. Moskva bosside osavõtul. Kõige suurem neist bossidest kuulutas: ühest asjast ei saavat nemad aru. Meil olevat siin üsna sümpaatsekene Eesti Nõukogude Vabariik. Siin elavat kõigiti sümpaatsekene eesti rahvas. Sel rahval olevat kindlasti on kenakene ajalugu – kõigile dialektilistele ajalooseadustele vastav ajalugu. Aga millegipärast puuduvat meil ajalooline eesti film. Kui meil selleks raha vaja – raha leidub. (Kross 2003: 23)

Kuna Krossi huvitas Eesti ajalugu väga, võttis ta vastu ettepaneku stsenaariumi kirjutamiseks. Töö käigus kogunes materjali väga palju, mistõttu otsustaski Kross kirjutada ka neljaosalise teose (Kross 2003: 23–24). Ajaloolise romaani „Kolme katku vahel” peategelane on kroonik ja Tallinna Pühavaimu pastor Balthasar Russow (hüüdnimeks Pall). Romaan jälgib teda Liivi sõja eelsest ajast kuni krooniku surmani aastal 1600. Kirjanik näitab Russowit kui eestlaste seast pärit andekat meest, kes võitleb end saksakeelses ühiskonnaklassi, kuid kelle hingele jääb lähedaseks ka mitte-saksa maarahvas. Seetõttu on peategelasel vaja sageli teha kompromissotsuseid.⁵

⁵ Kokkuvõtte pärineb romaani tagakaanelt.

Romaani olustiku kirjeldamiseks on kirjanik võtnud abiks ladina, alam- ja ülemsaksa ning rootsi barbarisme, laene ja tsitaate, samuti ka historisme, arhaisme ning kohamurdeid (vt ka Kiindok 1974: 180–181), tekstile annavad värvingut ka ladina- ning saksakeelsed tsitaadid. Lisaks erilisele sõnavarale on Krossile iseloomulik tegusõnade kasutamine lause lõpus, mis alguses tundub harjumatuna, kuid ajapikku ei pane enam seesugust verbide lauselõpus kasutamist täheleegi, näiteks: „Kui väravast väljujad üle kraavisilla said ja niipalju eemale jõudsid, et äärmiste linnamajade viilud üle müüri ära paistma hakkasid, võis näha...” (JK, 130⁶).

Krossi romaani on väga palju kiidetud. Alljärgnev tsitaat, mis pärineb Leenu Siimiskerilt (1975: 487), iseloomustab värvikalt Krossi ajaloolist romaani:

Kuid ega väga elava, konkreetse, osa järgi tervikut aimava fantaasialennuta sellist kaemuslikku, plastilist, värvilist, lõhnavat, liikuvat, häälitsevat ja kõnelevat sissevaadet sajandite kaugusesse saavuta [...]. Ja sellisena see renessanslikult ergas, armunud avastajapilgu, poeetilise sõnamõnu ja sihiteadliku kirjandusliku kultuuritaotlusega retk minevikku mõjubki värskelt ja haaravalt meie tihtipeale pooletujuses, nõrga kunstilise pulsilöögiga proosas.

Jaan Unduski (2008) hinnangul on „Kolme katku vahel” eesti kirjanduse kõige mahukam sümbol, sh ka eesti ajalooromaani sümbol ning „kogu eesti kirjanduse kõige mõnusamalt loetavamaid juturaamatuid”. Kuid romaani kirjutamine ei läinud Krossil sugugi libedalt, ta on ise öelnud, et teda vaevas romaani kirjutamise ajal koguni „sõnamure”, mida värsside kirjutamisel polnud (Kross 1982: 43), neljaosalise romaani kirjutamine kestis nimelt tervelt 10 aastat.

⁶ Lühend JK tähistab siin ja edasipidi Jaan Krossi, lühendi taga olev number tähistab romaani lehekülge, kust näide on võetud, edasipidi on näitelauseste taga kasutatud ka lühendit HV, mis tähistab Helga Viira tõlget.

3.2. Romaani tõlge saksa keelde

Neljast osast koosneva romaani „Kolme katku vahel” I ja II osa tõlke on teinud Helga Viira (1920–2002), kes oli muuseas aastatel 1940–1949 abielus Jaan Krossiga. 1938. aastal asus Viira Tartu Ülikooli õppima germaani filoloogiat. Muu hulgas töötas Viira Tallinna ringhäälingus tõlgina ning Eesti Riiklikus Kirjastuses toimetajana. Viira jaoks oli saksa keel nagu teine emakeel, mille nüansse ta valdas väga hästi. Tänu väga heale keeleoskusele oli tal võimalus tõlkida saksa keelde ääretult suures mahus eesti kirjandust. Lisaks „Kolme katku vahel” I ja II osa tõlkele, on ta tõlkinud ka Krossi „Keisri hullu”, „Rakvere romaani” ja „Professor Martensi ärasõidu”, samuti on Viira tõlkinud ka lastekirjandust, nagu näiteks Eno Raua „Naksitrallid”.⁷

3.3. Romaani vastuvõtt Saksamaal

Tõlkijal peab õnnestuma juhatada sihtteksti lugeja originaalteksti juurde (Reiß 1978: 43) ning Viiral on õnnestunud seda teha, sest saksakeelne „Kolme katku vahel”, mis ilmus 1986. aastal pealkirjaga „Das Leben des Balthasar Rüssow” võeti Saksamaal hästi vastu (ehkki küll mitte nii hästi kui Krossi romaan „Keisri hull”, mis ilmus Saksamaal kaks aastat hiljem).

Kui „Kolme katku vahel” Saksamaal 1986. aastal avaldati, siis esialgu ei olnud raamatul erilist edu. Kaasaja retsensioonides seevastu kirjutatakse, et teos on geniaalselt üles ehitatud ja kirjutatud, on kaasahaarav ning viib lugeja kirjeldatud aega ja tekitab soovi külastada Eestit. Amazoni retsenseerijad kirjutavad, et pärast esimeste lehekülgede lugemist olid nad võlutud igast sõnast ning ei suutnud raamatut enam käest panna, kuna teos on keeleliselt ja stiililiselt väga kaasahaarav:

⁷ Eesti Kirjanike Liit, <http://www.sirp.ee/archive/2002/15.03.02/Kirjand/kirjand1-5.html> [7.05.2012]

Ein spannendes, sprachlich und stilistisch mitreißendes Buch, das wegen seiner peniblen historischen Recherche und Authentizität nicht nur den Leser herkömmlicher ‚historischer Romane‘, sondern auch den geschichtlich und landeskundlich interessierten Europa-Fan zweifellos in seinen Bann schlagen wird (Friedrich Winterscheidt).⁸

Eelnimetatud tsitaadi autoriks on Riia Goethe Instituudi juhataja Friedrich Winterscheidt, kes 8. jaanuaril 2012 avaldatud retsensioonis kiitis lisaks Krossi briljantsele stiilile ka tõlkija panust, nimetades tõlget kongeniaalseks. Seesugust lähenemist tõlkele nimetatakse subjektiiv-intuitiivseks tõlke hindamiseks: „die Übersetzung ist dem Original kongenial“ (House 2002: 120), mis tähendab seda, et tõlge vastab loomult originaalile. Samasuguseid emotsioone tekitab romaani lugemine ka eesti lugejates ning sellest tulenevalt võib väita, et Viiral on õnnestunud romaani sisu ja vorm hästi edasi anda. Loomulikult tuleb arvestada asjaoluga, et saksakeelse tõlke lugejad ei ole tõlget võrrelnud originaaliga.

Kritiseeritud on aga romaani pealkirja tõlkimist, kuna Viira on otsustanud romaani alapealkirja „Balthasar Russowi roman“ tõsta pealkirjaks, mistõttu läheb kaduma vihje kolmele ajaloolisele katkuepiteemiale ning sellele, et Eesti oli kolme okupatsioonivõimu vahel (Hetzer 2006: 140).

3.4. Krossi sõnavara

Prantslasest tõlkija Antoine Chalvin on Eesti Päevalehele antud intervjuus öelnud, et tema jaoks on Krossi keel väga keerukas, sest ta kasutab eesti keele sõnavara ja lauseehitusega seotud nüansse maksimaalselt ära. Samuti toob Chalvin välja, et Krossi stiili iseloomustavad paljud väikesed raskesti tõlgitavad detailid (vt Kressa 2010).

Siimisker (1975: 490) rõhutab, et Krossi sõnavara on rikas ja leidlik, ning see kujundab ajaloolist ja etnograafilist koloriiti. Ka Undusk (2008) kiidab, et romaani „barokselt voogavalt sõnakoelt ei saa silmi lahti, see neelab endasse nii peenemaitselise maiasmoka

⁸ Retsensioon ilmus Amazoni kodulehel, <http://www.amazon.de/review/R32SYG2SB3GM9P> [06.05.2012].

kui ka tavalugejate arvuka pere.” Kross (1982: 45) ise põhjendab oma stiili sellega, et kui juba on valitud ajalooline aine ning siirdunud minevikku, siis peab ka töö leksikaalne külg seda seika mingil määral kajastama. Kirjaniku jaoks oli põhiliseks materjaliks vanaisa kõne (Kose kihelkonna talukeel). Krossi (1982: 47–49) sõnutsi äratas ta surnust üles lapsepõlve taadid-eided ning kasutas nende sõnapruuki oma ajaloolises romaanis. Kuna Krossi arvates on meie leksikograafia hetkeseis madal ning sõnastikud sisaldavad üksnes hädapärast materjali, ammutas Kross sõnavara lisaks vanaisalt saadud kõnematerjalile ka Ristikivi ajaloolistest romaanidest ja piiblist, mis on paraboolika ja metafooride allikaks (*ibid.*).

Kirjanik rõhutab ka, et seoses leksikaalse küljega tuleb otsustada, millisesse keelde paneb autor loo elama ning millisesse keelde laseb lugu end elama panna (Kross 1982: 44–45). Kross (*ibid.*) on seisukohal, et autorikõnes ei tohiks üle pakkuda ajaloolist koloriiti andvate sõnadega, vaid aeg-ajalt tuleb ainult viidata, meenutada ning kinnistada seda, millises ajas liigutakse. Seetõttu pole ka „Kolme katku vahel” liigselt üle kuhjatud murdesõnadega, mis on autorile pakkunud tekstimaailma loomiseks erinevaid võimalusi.

3.5. Tekstimaailm

Tekstimaailma liigitamine mingisse kindlasse kultuuriruumi toimub Nordi (1993: 117) järgi teatud kultuurisignaalide alusel, milleks võivad muu hulgas olla kultuurispetsiifilised looma- ja taimenimed, maastikuvormid, riietus, toit ning traditsioonid. Tänu kultuurisignaalidele saavad lugejad tekstis kujutatud maailma seostada enda maailma ning kultuuriga. Võõrast tekstimaailma seostatakse tegelikkusega ning vastavalt sellele, kas see kattub lugeja maailmaga, otsustatakse, kas tekstimaailm on võõras või teistsugune (Loogus 2008: 76). Tekstimaailma ülesehituseks on Krossi käsutuses olnud erinevad võimalused, näiteks tuntud paikade, isikute ja ehitiste kasutamine tekstis, tänu millele saab luua tõetruudust.

Tõetruuduse tõstmiseks on Kross kasutanud tekstimaailma loomiseks murdesõnu, nagu ta ise on seda ka kaudselt maininud. Murdesõnu leidub eriti paljudes looduskirjeldustes, mis illustreerivad peategelase Russowi teekondi nii maal kui ka merel. Kirjaniku looduskirjeldused on väga täpsete geograafiliste nimetustega ning murdesõnu on kasutatud eelkõige maa ja pinnavormide kirjeldamiseks (Kiindok 1974: 188).

Maastikukirjelduste puhul on iseloomulik see, et nad annavad loole spetsiifilise kohavärvingu ning tekitavad erilise õhkkonna (Czennia 2004: 990) ning koos murdesõnadega mõjuvad looduskirjeldused eriti jõuliselt. Alljärgnev lause illustreerib hästi murdesõnade kasutust looduskirjeldustes ning murdesõnade mõju lugejale. Antud juhul on kirjanik kasutanud väga kitsa levikuga läänemurde ning saarte murde sõnu:

[1] Aga pärast, kui nad, läbimärjad ja poolkülmunud, **tuisumüldis** üle ragisevate revanduste ja läbi pahisevate jääpealsete **oiarde** sõites ka veel hämara kätte jäid, oli see siiski vist rohkem nende raudjas ruun, kes nad pimenevast hahkjast möllust Nairisaare põhjapoolsele **neemetirbile** välja tõi. (JK, 151)

Tegemist on küll Eesti loodust kirjeldava lausega, kuid kitsa levikuga murdesõnade kasutamine võib lugejas nõutust tekitada, kuna need murdesõnad on enamike lugejate jaoks täiesti tundmatud. Näiteks saarte murde ja läänemurde sõna *mült* tähenduseks on „tolm” ja „puru”, läänemurde sõna *oiar* (kasutatakse vaid Vigala ning Audru murrakus) tähenduseks on „tüma koht” ning saarte murde sõna *tirp* (kasutusel vaid Pöides) tähenduseks on „(neeme) tipp”. Lauses on ka sõna *revandus* (jää), mis pole murdesõna, ent mõjub lauses siiski võõrana.

Ka järgmine näitelause mõjub lugedes väga jõuliselt ning uudselt. Lauses on kasutatud murdesõna *magadus*, millel on kaks tähendust: „lumehang” ning „lõngakiht keral”. Antud juhul on murdesõna tähenduseks „lumehang” ning sõna on kasutusel saarte murdes, läänemurde (Kihnu), keskmurde ning rannikumurde ühes murrakus (vastavalt Kolga-Jaanis ning Jõelähtmel). Lauses on teinegi murdesõna *sonn* (udu), mis on pärit Tartu murdest.

[2] **Külmasonn** jää kohal muutus kuupaistest piimaselt kumavaks ja jää ise **magaduste** varjudest vöödiliseks. (JK, 135)

Teoses esinevad ka mõned üksikud murdelised looma- ja taimenimetused, näiteks läänemurde sõna (kasutusel üksnes Vigalas) *itukõrv* (kikk-kõrv), Tartu ning Võru murdest pärit *uibuigerik* (õunapuu) ja saarte murdest pärit sõna *raaplipuu* (pirnipuu), mis Aino Kiindoki (1974: 188) arvates kõnelevad Krossi püüdest olla originaalne. Lihtnimeste riietust kirjeldavasse sõnavarasse kuuluvad sellised murdesõnad nagu *tossud* (sussid), rannikumurdest (üksnes Viru-Nigulas) pärit sõna *töönäämikud* (igapäevane riietuse), kesk-, lääne-, idamurde sõna *tõlp* (poolkasukas) ning miljööd kirjeldavad tarberiistade ja esemete murdelised nimetused nagu idamurde ja Tartu murde sõna *kõmmeld* (lusikanuga), läänemurde sõna *päärid* (kanderaam), Tartu ning Võru murde (üksnes Kambjas ning Urvastes) *kaurits* (uurits). Ka Tallinna vanalinna arhitektuuri kirjeldustest on leida murdesõnu, nagu näiteks saarte murde sõna *paarg(u)* (sueköök) ja saarte murde, lääne- ning keskmurde sõna (*sauna*)*vaja* (vaja – eesruum) (vt ka Kiindok 1974: 188–190).

Kiindok (1974: 195) toob välja, et teoses on murdesõnadel väga suur kunstiväärtuslik kaal ning eelnimetatud murdesõnade kasutusvaldkond annab tunnistust sellest, et nende stilistiline funktsioon on mitmekesine: autor ei ole kasutanud murdesõnu ainult tegelaskõne rõhutamiseks, mis tavaliselt on murrete kasutamise peamiseks eesmärgiks ilukirjanduses (nagu peatükis 1.4.), rõhutamaks tegelaste suulise kõne kaudu nende päritolu ja sotsiaalset staatust. Krossile seevastu on murdesõnad pakkunud hoopis rikkalikke sünonüüme ning tundmatud ja vähekasutatavad sõnad mõjuvad lugejale jõuliselt ning suurendavad tekstimaailma autentsust. Brems (2004: 40) rõhutab, et autor saab tänu murrete kasutamisega oma mõtteid ja tundeid täpsemini esile tuua, kui see on võimalik standardkeelsete sõnadega. Sellest tulenevalt võib väita, et murrete kasutamine on teksti stiililise kujundamise vahendiks (Brems 2004: 33) ning Krossil on õnnestunud kasutada keelematerjali innovatiivselt ning uuenduslikult, olgugi et ta kurtis teda romaani kirjutamise ajal vaevanud sõnamure üle.

Reiði (1978: 38–40) järgi tekitavad autori poolt teadlikult kasutatud stiilielemendid esteetilist mõju ja nende kasutamine näitab tahet kujundada teksti kunstiliselt (*künstlerischer Gestaltungswille*), mis annab originaalile kordumatu vormi ning sihtkeelde on võimalik seda üksnes analoogselt tõlkida. Albrechti (2005: 233) kohaselt

võib tekstis teadlikult kasutatud murdesõnu pidada ka diafaasilisteks ehk funktsionaalseteks keelevariantideks (erinevad stiilikihid ja registrid), millel on kommunikatiivne funktsioon siis, kui murdesõnu on kasutatud stilistilise efekti saavutamiseks ning mitte territoriaalse või sotsiaalse kuuluvuse näitamiseks.

4. MURRETE TÕLKIMINE KROSSI ROMAANIS

4.1. Murre kui tõlkeprobleem

Tõlkeprobleemi mõiste on seotud tõlkeprotsessi kõikide faktoritega, mis algavad lähteteksti vastuvõtmisega ning lõppevad sihtteksti loomisega (Loogus 2008: 94). Nord (1987: 6) peab vajalikuks eristada:

- tõlkeraskusi (*Übersetzungsschwierigkeiten*) ning
- tõlkeprobleeme (*Übersetzungsprobleme*).

Tõlkeprobleemiga on tegemist siis, kui tõlkida tuleb kindlaks eesmärgiks mõeldud lähteteksti. See tähendab seda, et tõlkeprobleemid on ülesanded, mille tõlkija peab lahendama, kui tal tuleb tõlkida lähteteksti teatud funktsiooniga sihttekstiks. Seejuures mängivad rolli adressaat, koht, aeg ning meedium. Tõlkeprobleemid võivad olla ka kultuurispetsiifilised, mis tulenevad sellest, et sihtkultuurist ning lähtekultuurist pärit inimestel on erinev teadmiste taust (*ibid.*).

Tõlkeraskuseks peab Nord aga tõlkeprotsessi elemente ning komponente, mille kallal peab tõlkija suurt vaeva nägema. Nendeks raskusteks võivad olla tõlkeprobleemid, mis pole veel lahendust leidnud, aga ka lähteteksti süntaktilised ning leksikaalsed üksused ning teatud valdkonna terminoloogia, milles tõlkija pole pädev (Nord 1987: 6–7). Tõlkeraskuste hulka loetakse muu hulgas näiteks arhaisme, regiolekte, sotsiolekte, metakeelt ning erinevaid stiilikihte, kuid need raskused on subjektiivsed (Thome 2004: 439). Mis ühe tõlkija jaoks võib probleemiks osutuda, ei pruugi teisele tõlkijale mingeid raskusi valmistada (vt ka Loogus 2008: 96–97). Näiteks murdesõnade tõlkimine võib

tekitada raskusi tõlkijale, kes pole varem nendega kokkupuutunud ning kelle tutvusringkonnas ei räägita murret.

Nordi (1987) käsitluse järgi võib tõlkeprobleem osutada ka raskuseks, kui tõlkija ei tule toime tõlkeülesandega ning tal puuduvad selleks vahendid. Erinevalt Nordist kasutavad mitmed teised tõlketeoreetikud „tõlkeprobleeme” ning „tõlkeraskusi” siiski sünonüümidena, kuna alati ei ole võimalik üheselt määrata, mis on täpselt probleem ja mis on raskus ning sageli eelistatakse pigem termini *tõlkeprobleem* kasutamist. Loogus (2008: 98–98) võtab lühidalt kokku Gisela Thome definitsiooni tõlkeprobleemide kohta, mis näitab kuivõrd paljusid asju võivad tõlkeprobleemid hõlmata ning millest tulenevalt võiks ka murrete tõlkimist lugeda probleemiks: tõlkeprobleemideks on kõik tekstisisesed ja -välised raskused, mis tuleb ületada, tuginedes nii lähte- kui ka sihtkeelele ning lähte- ja sihtkultuurile. Ka murrete tõlkeprobleemaatikaga tegelenud Czennia (2004: 505) peab murrete tõlkimist probleemiks, kui tugineda kogumikus „Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung” ilmunud artikli „Dialektale und soziolektale Elemente als Übersetzungsproblem” pealkirjale.

Murrete tõlkimisel võivad probleeme tekitada mitmed tegurid, millest mõningatel peatutakse allpool.

4.1.1. Keelevariantide kattumatus ning konnotatsioonid

Robert L. Politzeri (1966: 33–34) järgi jagunevad tõlkeprobleemid kultuurist tingitud ning keelest tingitud probleemideks, kusjuures esimesena mainitud probleeme on tema väitel rohkem. Kultuurist tingitud probleemide hulka kuuluvad näiteks objektid, mis on ühe kultuuri osad, aga teise kultuuri jaoks võõrad. Keelest tingitud probleemid, mis on tingitud erinevatest keelesüsteemidest, jaotab Politzer veel omakorda kolmeks:

- sõnade mitmetähenduslikkus, kaastähendused, st iga sõna konkreetne tähendus tuleb esile kõneaktis,

- keelemärkide meelevaldsus,
- keelest tingitud ebatäpsus sõnavaras ja lause grammatiline struktuur.

Murrete tõlkimisel on probleemiks asjaolu, nii nagu viitab ka Politzer (*ibid.*), et eri keelte keelevariantide süsteemid ei kattu omavahel. Siinkohal võivad konnotatsioonid tekitada suuri raskusi. Mõnes keeles võib näiteks murre märkida kõneleja piirkondliku päritolu kõrval ka tema sotsiaalset kuuluvust, haridustaset ja elukutset, mõnes teises keeles võivad konnotatsioonid omada aga hoopiski teist tähendust. Ka ei pea kõikidel murretel olema hinnanguid andvaid konnotatsioone (Greiner 2004: 902–903). Näiteks Eestis on kohamurre seotud eelkõige päritolu ning konkreetse territoriaalse kuuluvusega, murre ei näita haridustaset ja sotsiaalset staatust (Verschik 2000: 163).

Aga isegi kui keelevariantide struktuurid on sarnased, tuleb otsustada, kas diatopiliselt markeeritud sõnad on üldse sobivad tõlketekstis konnotatiivse tähenduse loomiseks (Freunek 2002: 89), näiteks kas on mõttekas panna lähtekeelset murret kõnelev tegelane tõlketekstis rääkima mõnda sihtkeelset murret, kuna see paigutaks tegevuse teise keskkonda.

Kuna murded on seotud kindla geograafilise piirkonnaga, neil on oma ajalugu ning sotsiaalne miljö (Brembs 2004: 1), ei saa neid üle kanda teise kultuuri ja seega on nad Czennia (2004: 507) hinnangu kohaselt rangelt võttes tõlkimatud: neid ei saa tõlkida, vaid üksnes asendada (Czennia 1992: 107). Sarnast mõtet jagab ka Halliday (2002: 169), kelle sõnul saame tõlkida näiteks erinevaid keele registreid sihtkeelde, aga me ei saa tõlkida erinevaid murdeid: saame üksnes matkida murde variatsioone. Keel on seotud oma kultuuriga ning ühte ei saa teisest eraldada (Reiß, Vermeer 1984: 152), keel loob identiteedi ning keelevariandid, sh murded, kannavad endas lähtekeelsete kõnelejate väärtusi ja staatust (Kolb 2006: 287).

4.1.2. Kirjakeele ja murdesõna väliskuju kokkulangemine

Eesti murdesõnade tõlkimise teeb vahel problemaatiliseks ka asjaolu, et nad küll langevad väliskuju poolest kokku kirjakeelsete sõnadega, kuid neil võib olla tegelikult hoopis teine, murdeline tähendus (Erelt jt 1997: 502), näiteks *tossud*, mille murdeliseks tähenduseks on „sussid” või murdesõna *viss* mis võib tavakeeles tähendada nii „mossis inimesest” kui ka „kängus puuvilja”, aga murdeliseks tähenduseks on saarte murdes ja läänemurdes hoopiski „kindel” ja „vastupidav” ning Mulgi murdes on see lausa kasutusel nimisõnana, tähendades „vistrikku”. Seega peab tõlkija olema ettevaatlik, et teadmatusel mitte tõlkida „tosse” spordijalatsiteks, mis mõjub romaanis, mille tegevus toimub 16. sajandil, väga koomiliselt.

Probleemiks võib osutuda ka see, et murdesõnadel võib olla eri murretes erinev tähendus. Näiteks romaanis „Kolme katku vahel” esinev murdesõna *sonn* tähendab Tartu murdes „udu”, seevastu aga paljudes teistes murretes tähendab *sonn* ka „jõekäär” ja „loiku”. Ka murdesõnal *kada* on palju tähendusi, nagu näiteks kesk-, lääne- ja idamurdes „kera”, saarte murdes, kesk- ja idamurdes „kalts”, Tartu murdes ja idamurdes „ragulka” ja läänemurdes „tööriist”, nii nagu ka läänemurde sõnal *rüss* (sõrmenukk), mille tähenduseks võib lisaks veel olla läänemurdes „kudunud räim” ja keskmurdes „töörühmaja” ning „matsakas”. Nagu ka nähtub, on murdesõnadel isegi ühe murde siseselt erinev tähendus.

4.1.3. Keelesisene tõlge

Enne murrete tõlkimist teise keelde on oluline keelesisene tõlge. Võttes aluseks Roman Jakobsoni (1987 [1959]: 429) tõlketüübid, milleks on

- keelesisene tõlge (*intralingual translation*),
- keeltevaheline tõlge (*interlingual translation*) ning

- märkidevaheline tõlge (*intersemiotic translation*),

peab tõlkija tekstis esineva murdesõna puhul esmalt tõlkima keelesiseselt, seda eriti siis, kui on tegemist murdesõnadega, millel on väga kitsas levik ning need on tõlkija jaoks subjektiivselt võõrad. Näiteks tekstis esineva kesk-, ida- ja rannikumurde sõna *asima* puhul tuleb tõlkijal eelnevalt ületada võõrasus, st tõlkida see enda jaoks ära (*asima* – haarama), sest keeltevaheline tõlge on võimalik alles siis, kui mõistetakse tõlgitava sisu (Kelve 2005: 168). Kuid ka keelesisene tõlge ei pruugi toimuda alati ilma probleemideta. Esiteks võivad probleemid tekkida juhul, kui autor on tekstis kasutanud väga kitsa levikuga murdesõnu, mille tähendust ei pruugi leida ka murdesõnastikust ning teiseks võib osutada raskeks murdesõna tähenduse leidmine ka juhul, kui kirjanik on muutnud murdesõnade vorme suupärasemaks ning liitnud need omakorda standardkeelse sõnaga.

Keelesisest tõlget võib nimetada ka ettevalmistusfaasiks, kus kogutakse teadmisi, teadvustatakse probleeme ning analüüsitakse neid. Probleemi teadvustamine pole aga nii enesestmõistetav, vahel kiputakse rutakalt arvama, et mõistetakse teksti sisu tänu olemasolevatele teadmistele ning mentaalsele leksikonile⁹ (*top-down* protsess) (Kußmaul 2007: 60). Sarnane oht valitseb näiteks selliste murdesõnade tõlkimisel, mille tähendust arvatakse teadvat, kuna murdesõna väliskuju langeb sageli kokku standardkeelse sõnaga, ehkki tegelikult võib murdesõna tähendus osutada hoopiski teiseks. Tõlke õnnestumiseks on oluline ka *bottom-up* protsess, kus analüüsitakse teksti ning laiendatakse oma mentaalset leksikoni – otsides murdesõnale tähendust – ning eelteadmisi informatsiooni otsimise teel.

⁹ „Mentaalne leksikon on ulatuslik, kuid piiratud teadmus, kuhu peab kuuluma ka semantika. Sõnade mentaalsed esitused on kui mälustruktuurid, meeldetuletamisprotsessid. See leksika ei ole staatiline, sest me õpime pidevalt sõnu (ja pikemaid üksusi) juurde ja ka unustame neid. On selge, et teatud ajahetkel on meil mälus väga suur hulk semantilist teadmust.” (Tallinna Ülikooli Tähendusõpetuse loengu terminite konspekt; http://www.tlu.ee/~jaanike/loengud/tahendusopetuse_pohimoisteid.pdf [16.05.2012]).

4.2. Tõlkestrateegiad

Murrete tõlkimise strateegiad on väga vähe uuritud (Greiner 2004: 905). Üks vähestest töödest on Czennia (1992: 113) uurimus Charles Dickens romaani tõlkimise kohta, mis näitab, et peaaegu kõigis 19. sajandi esimesest poolest pärit tõlgetes on lähtekeele murre tõlgitud sihtkeele murdega. Selline strateegia annab tunnistust asjaolust, et tõlkijad ei olnud teadlikud murrete põhilisest semantilisest funktsioonist ning seega ei võtnud arvesse nende tekstisisest, kultuurispetsiifilist tähendust (Greiner 2004: 903). Aja jooksul on ühe murde asendamine teise murdega järg-järgult vähenenud ning alates 20. sajandist on püütud leida muid lahendusi murrete tõlkimiseks, eelistades pigem regionaalselt mitte nii spetsiifilisi, vaid just nn igapäevaseid „signaale” tähistavaid sõnu, näiteks sotsiolekti (Czennia 1992: 113). Selle meetodi tõttu jääb siiski tagaplaanile originaali kohakoloriit, mis luuakse lähtekeele murdega (Greiner 2004: 903), kuid välditakse vale koloriidi andmist tekstile. Kuid nagu murrete funktsioonidest nähtub, ei pruugigi murde kasutamise eesmärgiks alati olla kohakoloriidi andmine.

Tänapäeval ollakse arvamusel, et mured on väga tihedalt seotud oma kultuuriga (Kolb 2006: 278) ning nende tõlkimisesse suhtutakse pigem eitavalt. Rõhutada tuleks aga seda, et kui kõrvalekalded originaalilt on tingitud tõlkija tõlgendamisevõimest ning tema subjektiivsetest valikutest (näiteks teatud stiilikihtide valimine, kompensatsioon), ei saa rääkida „halvast” või „heast” tõlkest (Reiß 1978: 92), vaid pigem tõlkija teadlikust tegevusest. Ideaalset tõlkelahendust pole olemas, vaid on mitmeid funktsionaalselt¹⁰ aktsepteeritavaid lahendusi, mille seas on mõni lahendus sobivam kui teine (Kußmaul 2007: 36).

Võttes aluseks Czennia (2004: 509–510) kirjeldatud tõlkestrateegiad, võib välja tuua kuus erinevat meetodit, mida tõlkijad kasutavad murrete tõlkimiseks. Alltoodud liigitus ei taotle kindlasti täielikku tõde, sest nagu eelpool sai mainitud, on murrete tõlkimise

¹⁰ Kußmaul (2007: 38) peab funktsionaalse tõlkelahenduse all silmas seda, kas tõlge mõjub i lähtekeelsele lugejale samamood kui originaal sihtkeelsele lugejale.

strateegiad uuritud vähe. Seepärast tuleb alljärgnevat vaadelda kui ühte võimalust, mis aitab murrete tõlkimise strateegiaid paremini näitlikustada:

1. lähtekeele murde asendamine sihtkeele murdega;
2. lähtekeele murde asendamine sihtkeele sõnaga, mis kombineerib erinevate murrete tüüpilisi tunnuseid (nt murrete segamine, kunstmurde loomine);
3. lähtekeele murde asendamine sotsiolektiga;
4. lähtekeele murde asendamine sihtkeele idiolektiga, mis märgib individuaalseid keelelisi erinevusi;
5. lähtekeele murde asendamine sihtkeelse sõnaga, mis on küll normikeelne, kuid ei loobu täielikult suulise kõne markeeritusest;
6. murdeliste elementide väljajätmine.

Sarnaselt Czenniaga on ka Kolb (2006: 278jj) välja toonud samasuguse liigituse murrete tõlkimiseks, jättes välja strateegia 4, mis võib olla tingitud sellest, et tõlkija idiolekti on raske tõlkes ära tunda.

Czennia ning Kolbi strateegiate liigitus on ka käesoleva magistritöö analüüsiva osa aluseks, kuid strateegiad on modifitseeritud ning täiendatud, lisades murde kompenseerimise strateegia. Korpuse andmeid analüüsides ei tuvastatud näiteks strateegiate 2, 4 ning 5 kasutamist. Vahel on raske ka määrata, millise strateegia alla tuleks murdesõna tõlkimist liigitada, sest piir saksakeelse standardsõna, murdesõna ning sotsiolekti vahel pole alati väga selge. Arvesse tuleks võtta ka seda, et tõlge on valminud 80-ndate lõpus ning paljude sõnade kasutussagedus oli erinev võrreldes tänapäevaga. Samuti on aja jooksul ka muutunud sõnade stiilivärving (Erelt jt 1997: 502).

Järgmistes alapeatükkides on murdesõnade tõlkimise strateegiaid üksikasjalikumalt kirjeldatud, toetudes ka tõlketeoreetikute seisukohtadele. Tõlkestrateegiaid on illustreeritud empiiriliste näidetega Jaan Krossi romaani „Kolme katku vahel”. Näidete juures on kommenteeritud eestikeelsete murdesõnade päritolu ning tähendust.

Vaatamata sellele, et magistritöö korpus ei sisalda strateegiaid 2 ning 5, on analüüsiva osa lõpus siiski kirjeldatud ka nimetatud strateegiad, sest magistritöö üheks eesmärgiks on pakkuda tõlkijatele abistavat materjali ning alternatiive murrete tõlkimiseks.

4.2.1. Murdesõna asendamine murdesõnaga

Tänapäeval ollakse seisukohal, et ühe murde asendamine teisega on kohatu ning võib lugejas tekitada nõutust või halvimal juhul isegi koomilist efekti (Verschik 2000: 163). Nimetatud strateegia kasutamine võib tõlketeksti lugejale mõjuda segadust tekitavalt või võõralt, kuna lähtekeele murre on seotud kindlate geograafiliste ning kultuuriliste assotsiatsioonidega ning selle asendamine sihtkeele murdega paigutab tegevuse teise keskkonda (Czennia 2004: 510). Ka Güttinger (1963: 189) nendib, et ühe murde asendamine teise murdega muudab tegevuse toimumispäika, kutsub esile teisi ettekujutusi ning eksitab lugejat. Mõelda tuleks ka sellele, et tõlge juba iseenesest vahendab võõrast kultuuri, milles ei räägita sihtkeelt (Brembs 2004: 2).

Kuid on ka argumente, mis räägivad nimetatud strateegia kasuks. Czennia (2004: 510) hinnangul saab ühe murde asendamisel teisega säilitada tõlkes suulise kõne markeerimist (dialoogides) ning nimetatud strateegia kasuks otsustamine võib Czennia arvates tähendada ka seda, et tõlkija on võtnud tugevama eesmärgile orienteeritud hoiaku, võimaldades sihtkeelsele lugejaskonnale imaginaarset või emotsionaalset lähenemist fiktiivsele tekstimaailmale sellega, et ta eemaldab kultuurilist võõrasust lugejatele teadaoleva murdega, st ta kasutab kodustava tõlke strateegiat.

Ühe murde asendamist teisega peetakse mõistlikuks ka siis, kui mõlemad murded täidavad sotsiolekti funktsiooni (Schreiber 1993: 192). Murde asendamine murdega on otstarbekas samuti näiteks näidendite ning luuletuste tõlkimisel, kui sotsiaalkultuuriline taust pole nii spetsiifiline (Kolb 2006: 289). Kolb (*ibid.*) toob näiteks lasteluuletuse, mis räägib sõprusest koeraga. Siinkohal ei kaota luuletus oma autentsust, kui üks murre näiteks asendada teisega.

Brembs (2004: 15) toetub Kollerile, kes leiab samuti, et võimaluse korral tuleks siiski arvestada konnotatiivset dimensiooni (stiililist ning geograafilist) ning asendada murre murdega. Ka Stahl (viidatud Brembs 2004: 16) pooldab seda strateegiat, kuna ta on seisukohal, et illusioon on autentsusest tähtsam. Schmitt (1990: 389) näiteks peab õigustatuks murdeliste looma- ja taimenimetuste asendamist sihtkeele murdega, sest sellistel juhtudel on tavaliselt lähtekeele murdele olemas vastav ekvivalente vaste sihtkeele murdest. Kuna Kross ei kasuta murdeid selleks, et siduda tegevustik mingi kindla territooriumiga, sest ta kasutab väga erinevastest Eesti nurkades pärit murdeid, on murdesõnade eesmärgiks (kui tugineda peatükis 1.4. Czennia kirjeldatud murrete konnotatiivsetele funktsioonidele) eelkõige ajaloolise koloriidi andmine, keele rikastamine ning looduskirjelduste tõetruuduse ning autentsuse tõstmine. Seega on nimetatud strateegia õigustatud ja tõlkija ei rikuks sellega autori eesmärki. Tõlkija Helga Viira on oma tõlkes kasutanud murde asendamist murdega väga vähe, korpuse materjalile tuginedes üksnes paaril korral.

Alljärgneva näite murdesõna *rõõne* tähenduseks on „võõt”, „jutt”, „viir”, aga ka „hõredam koht” (sobib eelnimetatud lauses konteksti) ning tegemist on Võru, Tartu ning Mulgi murde sõnaga. Murdesõna *pägar* tähenduseks on „känd” ning seda kasutatakse ranniku- ning läänemurde üksikutes murrakutes. Siinkohal nähtub ka väga hästi see, et Krossi eesmärgiks pole vähe tuntud murrete kasutamisega tekitada võõrapärastavat efekti, sest sõna *kännupägar* koosneb kirjakeelsest sõnast „känd”, mis on paari pandud samatähendusliku murdesõnaga „pägar”. Samasuguse efekti andis ka näitelause 1 „neemetirp”, kus Kross seob vähetuntud murdesõna standardkeelse sõnaga, mis laseb aimata ka murdesõna enda tähendust.

[3] Hallide, kohati hädaurbadest kollakavineliste oksa- ja **haorõõnete** vahel mustasid haralised **kännupägarad** [...] (JK, 97–98)

[3a] Zwischen diesen grauen Ast- und **Reisigfeimen**, denen kümmerliche Kätzchen einen gelblichen Schimmer verleihen, lagen dunkle **Baumstubben** [...] (HV, 106)

Saksakeelses tõlkes on kasutatud kesk- ning põhjasaksa sõna *Feime* („großer, aufgeschichteter Haufen von Heu, Stroh, Getreide oder Holz” [Duden]), mida ei kasutata

sõnaraamatu Duden andmetel just väga sageli. Ka nimisõna *Stubben* („[Baum]stumpf“ [Duden]) on põhjasaksa sõna ning sedagi ei kasutata tihti. Tänu sellele asjaolule mõjub saksa lugejatele eelnimetatud saksakeelsete sõnade kasutus konnotatiivsel tasemel tõlkes tõenäoliselt samaväärselt nagu originaal eesti lugejatele, sest tõlkevaste puhul on täidetud ka sõna kasutamise sageduse põhimõte (Koller 1992: 241).

Alljärgnevas näites on saarte murde, lääne- ja keskmurde üksikutes murrakutes kasutusel olev sõna „pudilane“ (mudilane) saksakeelsest vasteks Austrias kasutatav sõna „Kleine(r)“ (Duden). Siinkohal mõjub ka saksakeelne vaste samaväärselt eestikeelsega, sest mõlemad murdesõnad on lugejatele hästi arusaadavad ning läbipaistvad, sest „pudilane“ on väga sarnane „mudilasega“ ning saksakeelne „Kleine(r)“ on Saksamaal levinud ka kõnekeelse sõnana, lisaks sellele on saksakeelsel nimisõnal ka naljatlev alatoon ning slängifunktsioon.

[4] **Pudilasi** komejante vaatama muidugi ei lubatud? (JK, 33)

[4a] **Den Kleinen** hat man doch sicher nicht erlaubt, zu den Gauklern zu gehen? (HV, 26)

4.2.2. Murdesõna asendamine sotsiolektiga

Hennoste (2003) järgi on inimeste keelekasutus korrelatsioonis sellega, millised on nende sotsiaalsed omadused. Sotsiolektide kasutust tingivad sugu, vanus, sotsiaalne klass ning suhtlusvõrgustikud. Nii nagu ka kohamurded, on sotsiolektid kasutajakesksed keelevariandid. Kuid sotsiolektide ning kohamurrete vahel on teinegi seos: mida madalam on sotsiaalne staatus, seda enam on inimese keeles ka regionaalseid jooni. Sotsiolektide alla paigutatakse ka släng, kuid Hennoste (*ibid.*) sõnul pole siiski üheselt määratletud, mis on släng. Siinkohal on kasutusel ka mitu erinevat terminit: släng, argoo, žargoon, erikeel.

Kohamurde asendamine sotsiolektiga ehk sotsiaalse murdega (sh slängiga) ei seo kindla piirkonnaga ning ei anna sellest tulenevalt sobimatut kohakoloriiti. Ka Levý (1969: 101) ning Güttinger (1963: 189) peavad käesolevat strateegiat just eelnimetatud põhjusel

õigustatuks. Kolb (2006: 279) toob välja, et antud strateegia on üks kõige sagedamini kasutatavatest tõlkemeetoditest ning seda võib kirjeldada kui transparentset strateegiat, mis jätab lugejale mulje, et ta loeb originaali. Regionaalsed aspektid (murrete puhul) ning üldisemalt öeldes kultuuriline identiteet kõrvaldatakse sihtlugejale tuttavate keelevariantidega, käesoleva strateegia puhul sotsiolektiga (*ibid.*), kuid see võimaldab tõlkes kinni pidada konnotatiivsest dimensioonist. Murdesõna asendamist sotsiolektiga on Viira korpuse andmete põhjal vähesel määral kasutanud.

[5] Udemes lõuaga noormehehakatus või poisivooster nina higine ja heledad silmad **krõllis** [...] (JK, 19)

[5a] Der Ausrufer, ein blutjunger Bursche mit Flaum auf dem Kinn, schwitzender Nase und hellen **Kulleraugen** [...] (HV, 7)

Kuna murdesõna *krõllis* (pungis) kõlab antud kontekstis väga värvikana ning vaimukalt, sobib slängist vaste *Kulleraugen* väga hästi, sest seegi on naljatleva alatooniga. Nii nagu see on juba ka varasematest näidetest nähtunud, pole Krossi eesmärgiks murdega rõhutada territoriaalset või sotsiaalset kuuluvust, vaid teha tekst värvikamaks ning individualiseerida ja tüpiseerida murdesõnade abil tegelaskujusid.

Ka järgmises näitelauses esinev ranniku ning keskmurde sõna *vaanipaik* (vaanima – luurama, piiluma) vasteks sobib ülekantud tähendusega *Schlupfwinkel* hästi, kuna tegemist on slängisõnaga (DWDS), ehkki sellel on sageli ka halvustav alatoon (Duden).

[6] Ta jooksis oma **vaanipaika** kahekümne viiendal korrusel [...] (JK, 30)

[6a] Er lief zu seinem **Schlupfwinkel** auf dem fünfundzwanzigsten Absatz [...] (HV, 21)

Näitelauses 7 on murdesõna *jõmman* tähenduseks „jõmpsikas”. Antud murdesõna kasutatakse üksnes saarte murde üksikutes murrakutes (Kaarmas ja Mustjalal). Tõlkevasteks on slängisõna *Schlingel* (DWDS), mis on samamoodi naljatleva alatooniga nagu murdesõna *jõmman*. Näitelausetes 6a ja 7a on raske öelda, kas saksakeelsed sõnad on standardkeelsed või slängi sõnad, sest Duden ja DWDS annavad nende kohta erinevat

infot. Sageli on keeruline määrata ka piiri slängi ning standardkeelse sõna vahel, kuna sõnade konnotatiivne tähendus muutub aja jooksul.

[7] [...] kui erinevad need poolmaavillased **linnajõmmanid** päris-kolaaridega ja antvärginoorsandidega võrreldes siiski on [...] (JK, 103)

[7a] [...] wie sehr sich diese halblandischen **Stadtschlingel** dennoch von den echten Scholaren und Handwerksburschen unterscheiden [...] (HV, 113)

Nii nagu oli eelnevates näitelausetes näha, kasutab Kross murdesõnu ka naljatlevas ning heasüdamlikus kontekstis, sellest tulenevalt sobivad ka slängi funktsiooniga saksakeelsed vasted hästi, kuna neilgi on naljatlev alatoon. Tõlkija taotleb sellisel viisil dünaamilist ekvivalentsi, kuna tekst mõjub sihtlugejale samaväärselt kui originaal lähtelugejale. Siinkohal on tõlkija truu sihtlugejale ning –kultuurile, kuid samal ajal osaliselt ka autorile, sest tekstis esinev stiilidevahetus on tänu sotsiolektide kasutamisele markeeritud, ehkki murdesõna asemel on kasutatud sotsiolekti.

4.2.3. Murdesõna asendamine standardkeelse sõnaga

Ka murde asendamise standardkeelse sõnaga võib paigutada transparentse tõlkemeetodi alla (Kolb 2006: 279). Kui asendada tõlkes konnotatiivne keelevariant mõne standardsõnaga, mille tulemusena pannakse rõhk üksnes denotatiivsele sisuväljendusele, on tegemist nimetuse primaadiga (*Primat der Bezeichnung*) (Schreiber 1993: 210). Sellisel puhul tehakse variatsioon (murre) „neutraalseks” ning loobutakse konnotatiivse ekvivalentsi loomisest tõlkes (Freunek 2002: 88). Nimetatud strateegiat on Krossi tõlkija kasutanud kõige rohkem, ligikaudu 75% juhtudel, mis näitab, et tõlkija eesmärgiks on olla truu sihtlugejale ning -keelele.

Paljud teoreetikud on arvamusel, et selline strateegia pole sobiv, kuna ei anna edasi autori stiili. Jagan Reißi (1978: 67) arvamust, kelle seisukoha järgi peavad tõlkes kajastuma originaaltekstis esinevad erinevad stiilid ning nende vahetumine, kuna vastasel juhul

kaotab tekst oma spetsiifilise karakteri, sest autor on kasutanud erinevaid stiile teadlikult. Samas nendib ka Reiß (1978: 53) ise, et tõlkes on võimatu säilitada originaali kõike elemente, mis viib tagasi pt 2.1.3. välja toodud kompromisside tegemiseni tõlkes.

Allpool toodud näitelaused näitavad hästi, et tõlkes on teksti spetsiifiline iseloom kaduma läinud ning tõlget on tegelikult hulga kergem lugeda kui originaali. Paljud tõlkijad teevadki tõlke lugeja jaoks „suupärasemaks” ning sellest tulenevalt ei pea lugejad ise vaeva nägema, järele mõtlema ning teksti tõlgendama (Loogus 2008: 250). Reiß (1978: 68) tsiteerib Güttingeri, kelle arvates tõlkija ei tohiks tõlget teha lihtsamaks, kui seda on originaal:

„Der Übersetzer [...] muss der Versuchung widerstehen können, das Original zu verdeutlichen und verbessern zu wollen.”

Alljärgnevas näitelauses kasutatakse läänemurde sõna *itukõrv*, mille tähenduseks on „kikk-kõrv“, „lammas“. Saksakeelseks vasteks olev *Vieh* on kasutusel standardkeeles, tähistades põllumajanduslooma. Näitelauses 8 on teinegi murdesõna *vaja* (eesruum), mis on kasutusel saarte murdes, lääne- ning keskmurdes. Saksakeelses versioonis on tõlkest välja jäetud asjaolu, et tegemist on sauna eesruumiga (saunavaja), kuid siinkohal ei mängi see olulist rolli, sest lause lõpus on mainitud ka koht (saun), kus tegevus toimub. Tõlkija on standardkeelse *sauna* asendanud arvatavasti kompenseerimise eesmärgil põhjasaksa päritolu sõnaga *Badestube/Badstube* mille tähenduseks on tänapäeval „vannituba”, kuid ajaloos tähendas ka avalikku pesemisasutust.

[8] Pall koogutas enese kääksuvast uksest sisse, astus läbi lambalaudahaisuse saunavaja, kus Mündrik-Matsi **itukõrvad** pimedas häälitsema hakkasid, ning puges järgmisest madalast uksest piiruvalgesse ja nõgimusta sauna sisse. (JK, 168)

[8a] Pall trat gebückt durch die kreischende Tür, eilte durch den Schaftstallgeruch des **Vorraumes**, wo sich im Dunkeln mit leisem Blöken Mats' **Vieh** meldete, und schlüpfte zur nächsten Tür in die spanerleuchtete, rußschwarze **Badstube** hinein. (HV, 199)

Näitelauses 9 on laia levikuga murdesõnad *hüva* (parem) ja *kura* (vasak) asendatud saksakeelses tõlkes standardkeelse sõnaga *flankieren*, millel pole murdelisi

konnotatsioone, kuid tõlkijal on siiski õnnestunud prantsuse keelest pärit tegusõnaga *flankieren* markeerida stiilide vahetust. Siinkohal võib murde asendamist standardkeelse sõnaga pidada sobivaks lahenduseks, kuna eelnimetatud eestikeelsed murdesõnad on kasutusel paljudes murretes ning tõenäoliselt tunnevad neid ka mitte murret kõnelevad inimesed. Murdesõnast arusaamist lihtsustab ka kontekst ise.

[9] **Hüval** ja **kural** pool kergelt koogakil teener, kel raamatud kaenla all [...] (JK, 22)

[9a] **Flankiert** von zwei gebeugten Dienern mit Büchern unterm Arm [...] (HV, 8)

Ka alljärgnevas näitelauses on paljudes murretes kasutusel olev sõna *tust* (jahutolm) asendatud standardkeelse sõnaga *Mehlstaub*, mis teeb tõlketekstist arusaamise lihtsamaks, kui seda on lähtetekst. Ehkki ka murdesõna *tust* on kasutusel paljudes murretes ja murrakutes, siis murret mitte kõnelevad inimesed ei pruugi sellest aru saada. Kuigi sõna *lõmmulaud* (lõmm – kooritud puuhalg peergude kiskumiseks; lõmmulaud – kiilude abil palgi küljest lõhestatud laud) märgendiks on ÕS-is (2006) etnograafiline, siis saarte murdest pärit sõna *lõmmuma* (lõhkuma) peaks tunnistust andma sellest, et seegi sõna on tegelikult murdepäritoluga. Saksakeelseks vasteks on *das rohe Brett*, mis ei anna täpselt edasi murdesõna tähendust.

[10] Ta küünitas näo üsna krobeliste **lõmmulaudade** ligi, nii ligi, et nina sai pragude **tustiga** kokku, ja kuulatas. (JK, 22)

[10a] Er preßte das Gesicht so dicht an **die rohen Bretter**, dass seine Nase grau wurde vom **Mehlstaub** in den Ritzen und lauschte. (HV, 10)

Näitelauses 11 on ranniku- ja keskmurde sõna *targema* (võima, välja kannatama) saksakeelses tõlkes asendatud standardkeelse neutraalse sõnaga *trauen*, mida kasutatakse keeles väga sageli.

[11] Kui ta silmad avas ja uuesti välja **targes** vaadata, nägi ta kõigepealt pruuni suitsupilve [...] (JK, 26)

[11a] Als er die Augen öffnete und sich wieder hinauszublicken **traute**, bemerkte er zuerst eine braune Rauchwolke [...] (HV, 15)

Järgmises näitelause on läänemurde sõna *rüss* (sõrmenukk) tõlkevasteks standardkeelne *daumendick*. Murdesõna *rüss* on üks sellistest murdesõnadest, mis esineb romaanis veel teisteski lausetes, mis näitab, et autor on valinud antud murdesõna teadlikult, et anda tekstile eriline stiilivärving:

[12] Ja niisama lähedal kadus sinna luugiavasse Tallinna lontmaakrite uhkus: hallikaskollane **rüssajämedune** kanepiköis. (JK, 27)

[12a] Darin verschwand der Stolz der Revaler Seiler, ein graugelbes **daumendickes** Hanfseil. (HV, 17)

[13] Ta oli vahepeal laua äärde astunud ja viis tublisti **rüssapaksust** leivaviilu lahti lõiganud. (JK, 50)

[13a] Er war inzwischen an den Tisch getreten und hatte fünf gut **daumendicke** Brotscheiben geschnitten. (HV,46)

[14] [...] tuli Pallu juurde ja ulatas talle kahe **rüssa** pikkuse kuldristi peenikese keti otsas (JK, 147)

[14a] [...] kam zu Pall und reichte ihm ein zwei **Zoll** langes goldenes Kreuz an einer feinen Kette. (HV, 172)

Eelnevas näitelause on tõlkija asendanud murdesõna *rüss* vanaaegse pikkusühikuga *Zoll*, tänu millele on markeeritud eestikeelse murdesõna abil loodud ajalooline koloriit.

Järgmise näite murdesõna *pönse* tähenduseks on „leitsakune”, mis on kasutusel üksnes rannikumurde ühes murrakus (Kuusalus). Saksakeelne *beklemmend* (rõhuv, ängistav, suruv) on standardkeelne, kuid ka mitte väga sagedasti kasutatav sõna. Siinkohal ei kattu saksakeelne vaste eestikeelse vastega ning tõlkes ei ole saavutatud denotatiivset sisuväljendust. Saksakeelseks vasteks sobiks näiteks *schwül* või *feuchtheiß*.

[15] Pimedate akendega majaviilud mustasid **põnses** hämaruses [...] (JK, 188)

[15a] Finster ragten die Hausgiebel mit ihren unbeleuchteten Fenstern in die **beklemmende** Dämmerung [...] (HV, 227)

Ka alljärgnevas näitelause kasutatud murdesõna *sööthiir* (meditsiiniliselt *sammaspool*, argikeeles *ekseem*) on kitsa levikuga ning kasutusel peamiselt Hiiumaal (saarte murre). Saksakeelne *Flechte* on mitmetähenduslik ning muu hulgas on nimisõna tähenduseks ka antud konteksti sobiv *ekseem*.

[16] [...] vaid tavaline **sööthiir**, ja doktor oli selle soolaga juba peaaegu märkamatuks ravinud. (JK, 160)

[16a] [...] sondern eine gewöhnliche **Flechte**. Der Doktor hatte sie mit Salz behandelt, und die war fast verschwunden. (HV, 188)

Näitelause 17 olev murdesõna *tanum* (tänav) on kasutusel Lõuna-Eestis (Tartu, Võru, Mulgi murre). Saksakeelne versioon *Nachbarmädchen* (sõnas esineb trükiviga, peaks olema *Nachbarsmädchen*) on kitsama tähendusega kui *ühetänavatüdruk*.

[17] Nagu poleks ta hoopisiki esmakordselt Palluga kõnelev uhke proua, vaid ammune Kalamaja **ühetanumatüdruk**. (JK, 155)

[17a] Als wäre sie keine feine Dame, die sich zum erstenmal mit Pall unterhielt, sondern ein **Nachbarmädchen** aus Fischermai. (HV, 182)

Näitelause 18 on kasutatud rannikumurdest pärit murdesõna *tiherdamma* (vihma tibama). Siinkohal on ka näha, et Kross on muutnud murdesõna lugeja jaoks suupärasemaks, eemaldades murdesõnast ühe m-i (*tiherdama*). Saksakeelses tõlkes on toimunud sõnaliigi muutus ehk transpositsioon (Schreiber 2006: 152), tegusõnast *tiherdama* on tõlkes saanud nimisõna *Regen*.

[18] [...] aga millest nii sageli langes solvangute välke ning **tiherdas** alanduse seenevihma [...] (JK; 111)

[18a] [...] dafür um so öfter Blitze der Beleidigung und den feinen **Regen** der Demütigung herniedersandten [...] (HV, 124)

Järgmise näite *tõuramaja* (tapamaja) koosneb ranniku- ja idamurde sõnast *tõuras* (tõbras, veis) ning standardkeelsest sõnast *maja*.

[19] [...] ning kärumehed ja kandjad, kaubaladude töölised, **tõuramaja** liharaiujad ja muud niisugused alamad ametimehed [...] ruttasid [...] (JK, 38)

Näib, et antud sõnade kombinatsioon on Krossi enda välja mõeldud, kuna sõnaraamatutes ei ole seda sõna kirjeldatud. Nii nagu ka eelnevatest näidetest ilmneb, on kirjanik väga palju kasutanud liitsõna kombinatsioone (standardsõna+ murdesõna või vastupidi). Saksakeelseks vasteks on standardkeelne *Schlachthof*, kuid kohe samas lauses on tõlkija kompenseerinud *tõuramaja* standardkeelseks tõlkimise sellega, et on leidnud standardkeelse *liharaiuja* vasteks põhjasaksa päritoluga sõna *Knochenhauer*, mis on vananenud ning mida ei kasutata väga sageli, mõjudes tõenäoliselt sihtlugejale samamoodi nagu *tõuramaja* emakeelsele lugejale.

[19a] [...] Karrenschieber und Träger, Lagerknechte, **Knochenhauer** vom **Schlachthof** und mancherlei niedere Amtsträger [...] eilten [...] (HV, 31)

Järgmises lauses on Kross kasutanud saarte murde ja läänemurde sõna *raand* (puuämbەر). Saksakeelne vaste *Kübel* on mitmetähenduslik (ühe või kahe sangaga puust või metallist anum; vanglas WC asemel kasutatav nõu), kuid antud kontekstis on selle nimisõna tähenduseks konteksti sobiv „puust anum“.

[20] Teises käes oli tal puust **raand** või lüpsik ja ilmsesti kiirustas ta kaevule. (JK, 83)

[20a] In der anderen Hand trug sie einen hölzernen **Kübel** oder Melkeimer, offenbar eilte sie zum Brunnen. (HV, 88)

Alljärgneva näite murdesõna *kunnatu*, ka *konnatu* (halb, teistega sobimatu) on kasutusel saarte murde, lääne- ja keskmurde üksikutes murrakutes. Saksakeelseks vasteks on omadussõna *schamlos* (häbematu), mis on kokku pandud nimisõnaga *Weibstück*, millel on negatiivsem tähendus, kui *naispoolel*. Seevastu eestikeelne *lirva* on tugevama konnotatsiooniga kui *Dirne*, mistõttu saksakeelne lause tervikuna peaks mõjuma samaväärselt nagu eestikeelne.

[21] Või paljalt **kunnatu** naispool, lirva [...] (JK, 167)

[21a] Oder einfach ein **schamloses** Weibsstück, eine Dirne [...] (HV; 198)

Ka näitelause 22 saarte murde sõna *sürje/sürja* (vägisi, otse) saksakeelseks vasteks on standardkeelne *gerade* (otse, vahetult), mis annab edasi denotatiivse sisuväljenduse, kuid ei kanna endas murretega kaasnevat konnotatiivset funktsiooni.

[22] Aga siis avanes pikaripsmeline laug ja naine vaatas mehe põsenuki tagant Pallule **sürja** silma sisse. (JK, 156–157)

[22a] Aber dann hob sich das langwimprige Lid langsam, und sie schaute hinter dem Backenknochen ihres Mannes Pall **gerade** in die Augen. (HV, 184)

Järgmise näite omadussõna *mootsik* (veider, naljakas, imelik) on arvatavasti tuletatud Võru murde sõnast *moogatamma* (vigurdama). Siinkohal on Kross lugejale ka vastu tulnud ning seletanud allmärkuses murdesõna tähendust. Saksakeelseks vasteks on standardkeelne *närrisch*, mis vastab denotatiivsel tasemel omadusõnaga *mootsik*.

[23] Jah: kõik viimaste päevade võõras ja võimatu, millesse Pall oli sattunud, said Katharina imetabasest ja **mootsikust** teost sootuks uskumatu näo. (JK, 167)

[23a] Ja, all das Befremdende und Unmögliche, dass Pall in den letzten Tagen erlebt hatte, wurde vollends unglaubwürdig durch Katharinas schwindelerregendes, **närrisches** Tun. (HV, 198)

Nätelauses 24 on kasutatud läänemurde, lõuneesti, ning saarte murde sõna *kaltsad* (kintspükstega kantavad linased, takused või villased säärised), saksakeelseks vasteks on standardkeelne *Hosenbeine*, mis vastab sisult murdesõnale, kuid ei kanna endas samaväärset esteetilist efekti, nagu ka eeltoodud näitelause.

[24] [...] ja sellal, kui ta märjad **kaltsad** vinge läänetuule käes kõvaks kahutasid, mõmises ta seal mõne sündsa palvemoodi tänusõna... (JK, 151)

[24a] [...] und während seine nassen **Hosenbeine** in schneidenden Westwind steiffroren, lallte er gebetartig [...] (HV, 177)

Sarnaselt eelmise näitelausega, on ka alljärgneva näitelause läänemurde sõna (pärit Kihnult) *altus* (jää) vasteks standardkeelne nimisõna *Eis*, mis neutraliseerib Krossi murdesõnadega loodud jõulise ja ainulaadse looduskirjelduse. Lauses on ka saarte murde, ida- ja läänemurde sõna *rahkjas* (tahkevõitu, koorikuga kattunud), mille saksakeelseks vasteks on *körnig* (teraline). Saksakeelne vaste ei kattu tähenduse poolest eestikeelse murdesõnaga.

[25] [...] **rahkjas** lumi ning siin-seal tuule paljaks puhutud **altus** rudisesid ja kiunusid [...] (JK, 135)

[25a] [...] der **körnige** Schnee sowie das blanke **Eis** an den freigewehten Stellen knirschten und wimmerten [...] (HV, 157)

Näitelause 26 puhul on tegemist ühe vähese näitega tegelaskõne kohta, kus on kasutatud murdesõna. Kross on lauses kasutanud saarte murde ja läänemurde sõna *kadarik* (kadastik). Kuna murdesõna *kadarik* tähendus on lugeja jaoks läbipaistev ning arusaamisel mingeid probleeme ei valmista, siis saksakeelne *Wacholder* sobib. Vaatamata peatüki alguses väljatoodud mõttele, kus Schmitt (1990: 389) soovitas murdeliste taime- ja loomanimede tõlkimisel kasutada vasteks samuti murdesõna (siiskohal võiks näiteks tõlkevasteks kasutada regiolekti *Krammet* või baieri ja austria päritoluga *Kranewit*, mis on vananenud või harva kasutatavad sõnad), tundub, et antud kontekstis oleks saksakeelsete murdesõnade kasutus liiga tugeva konnotatsiooniga.

[26] Eile, hämaras, kui te Meusega Paljassaare poole uitsite ja **kadarikku** ära kadusite – mis te seal tegite? (JK; 62)

[26a] Gestern, als du und Meus in der Dämmerung zum Strand spazierengangen und im **Wacholder** verschwunden seid – was habt ihr dort getan? (HV, 61)

Näitelause 27 on Kross kasutanud saarte murde ja läänemurde sõna *viderik* (võserik), kuid antud juhul on murdesõna ülekantud ning naljatlevas tähenduses (habe). Ladina keelest ülevõetud kvarta, tertsia ning sekunda on triviaalkooli astmed. Tõlkija on asendanud murdesõna *viderik* standardkeelse nimisõnaga *Jungwald*.

[27] [...] keskel kvarta, tertsia ja sekunda vähehaaval roovimetsaks pürgiv **viderik**, ja taga primaarinoorsandid, kes suuremalt osalt juba kodus habemenuga vaevasid. (JK, 40)

[27a] [...] in der Mitte der allmählich hochsprießende **Jungwald** der Quarta, Tertia und Sekunda und hinter die jungen Herren Primaner, die sich meist schon zu Hause mit dem Rasiermesser abquälten. (HV, 34)

Näites 28 on saarte murde sõna *paarg(u)* (suveköök) vasteks liitsõna *Sommerküche*, mis sisult kattub murdesõna sisuga. Tõlkija on olnud truu sihtlugejale ning pole tõlkes markeerinud stiilide vahetust, mida mõned käesoleva peatüki alguses mainitud tõlketeoreetikud oluliseks pidasid.

[28] Märten silmas ainult pikka taret ja laudapugerikku ja **paargut** ja kivrakkelist kaevu [...] (JK, 83)

[28a] Märten gewährte nur das lange Gebäude, den kleinen Stall, die **Sommerküche** und den steinernen Brunnen [...] (HV, 88)

Sarnaselt eelmise näitelausega on ka alljärgneva saarte murde ja keskmurde üksikutes murrakutes kasutusel olev sõna *nünn* (väike müts, surnu mütsike) vasteks standardkeelne liitsõna *Totenmütze*.

[29] Vanataat on kambris, kitsas kuuselaudadest puusärgi-kastis, **nünn** peas. (JK, 101)

[29a] Großvater liegt in der Kammer in einem schmalen Fichtensarg, und sein Kopf ist mit der **Totenmütze** bedeckt. (HV, 110)

Nünn on taas üks sellistest murdesõnadest, mille seletamist on Kross allmärkuses vajalikuks pidanud, lihtsustades sellega oluliselt ka tõlkija tööd.

Näitelauses 30 on kirjanik kasutanud saarte murde ja läänemurde sõna *koivalu* (eha, koit). Tõlkevasteks on neutraalne standardkeelne sõna *Tagesanbruch*.

[30] [...] sest umbkaudu **koivalu** aegu tuli vaenlane meie vahipostidele peale [...] (JK, 183)

[30a] [...] denn bei **Tagesanbruch** griff der Feind unsere Posten [...] (HV, 221)

Alljärgneva näite *liuhklaup* koosneb lõunaeesti murde, ida- ja läänemurde sõnast *liuhka* (libajas, kallakas) ning standardkeelsest *laup*. Tõlkevasteks on vaste *schräge Stirn*, mille tulemusena on kaotatud murdesõnaga tekitatud võõrapärasus.

[31] [...] kuid toredas mustas sametriides vanamees, **liuhklaup**, linnunokanina ja pikk habe [...] (JK, 145)

[31a] [...] in prunkvollem schwarzem Samtgewand, mit **schräger Stirn**, Adlernase und langem Bart [...] (HV, 170)

Näitelause 32 liitsõna *jäärünn* koosneb standardkeelsest sõnast *jää* ning rannikumurde sõnast *rünn* (jääkuhi), saksakeelseks vasteks on kahest standardkeelsest sõnast koosnev *Eisstücke*.

[32] Kui mõni lumetunud kivirahn poleks pimedas mööda libisenud ja regi mõnest nähtamatust **jäärünnist** kaldajoonel kergelt võntsunud [...] (JK, 134)

[32a] Wären nicht einige verschneite Steinblöcke in Dunklen vorbeigeglitten und wäre der Schlitten nicht über unsichtbare **Eisstücke** am Ufersaum geholpert [...] (HV, 155)

Järgmise näite *asima* on pärit ranniku-, kesk- ja idamurdest, murdesõna tähenduseks on „haarama“, mille saksakeelseks vasteks on „fassen nach“.

[33] Nüüd tulid kaks kandjat tühjalt tagasi ja **asimid** Pallule valvata jäetud kastist kinni. (JK, 117)

[33a] Nun kamen zwei Träger zurück und **faßten** nach der Kiste, die Pall bewachen sollte. (HV, 131)

Näitelause 34 on saarte murde ning läänemurde päritoluga omadussõna *viss* (kindel) saksakeelseks tõlkevasteks nimisõna konstruktsioon *Verlass auf jemanden haben*.

[34] „...Peaks olema **viss** poiss...Mis siis?“ (JK, 69)

[34a] „Auf ihn ist **Verlaß** ... Warum fragst du?“ (HV, 70)

Järgmise näite *võhm* (muhk, kungas) on pärit saarte murde ning keskmurde üksnes ühest murrakust (vastavalt Muhu ja Järva-Madise) ning tõlkevasteks on *Uferböschung*, mis annab edasi samasuguse pildi nagu *kaldavõhm*, kuid ei mõju saksa lugejale samaväärselt kui *kaldavõhm* eesti lugeja jaoks, kuna *võhma* puhul tekib lugedes paratamult küsimus, millega täpsemalt on tegu. Sama kehtib ka eelpool väljatoodud näitelauseste puhul, kus murdesõna vasteks on tavaline standardkeelne sõna. Tõlkija on pannud rohkem rõhku mõtte edasiandmisele kui teksti stiili vahendamisele ning tõlget on lihtsam lugeda kui originaali, kuna sihtlugeja ei pea vaeva nägema murdesõna tähenduse üle mõtlemisega.

[35] Mets **kaldavõhmal** kerkis nüüd tasasest merejääst juba ootamatult lähedal. (JK, 136)

[35a] Der Wald auf der **Uferböschung** erhob sich nun unerwartet nahe über dem ebenen Eis. (HV, 157–158)

Eelpool välja toodud näitelauseid näitlikustavad hästi, et tõlkija on konnotatiivse sisuväljenduse edasiandmise asemel pannud rõhku denotatiivsele sisuväljendusele, kasutades tõlkes enamasti neutraalseid standardkeelseid sõnu. Olulisemaks kui autori stiili edasi andmine, on tõlkija jaoks olnud truudus sihtlugeja ning –keele suhtes, saavutades sellisel viisil kergemini loetavama teksti, kui seda on originaal. Kuid ei saa väita, et standardkeelsete sõnade kasutus tõlkes oleks halb, sest ka kirjakeelsete sõnadega, mida kasutatakse keeles harvemini (näiteks *flankieren*, *Zoll*) või millel on kas halvustav või naljatlev tähendus, on võimalik markeerida autori erilist stiili. Murde tõlkimine murdega on väga keeruline ja keelestruktuuride erinevuste tõttu vahel lausa võimatu. Tõlkijalt nõuab see väga head keeleoskust, ka keelevariantide tundmist, mis võõrkeelde tõlkimisel on eriti keeruline. Murdesõnade tõlkimist standardkeelse sõnaga on Viira kompenseerinud aga vastupidist strateegiat kasutades: standardkeelsetele sõnadele murdevastete leidmise teel.

4.2.4. Murdesõna kompenseerimine

Kompenseerimise eesmärgil on tõlkija asendanud tõlketekstis originaalis oleva mittemurdelise sõna saksa murdesõnaga, eelistades põhjasaksa ning lõunasaksa või austria murdesõnu. Lõunasaksa või austria päritolu murdesõnade kasutamise eeliseks on asjaolu, et neil on võrreldes põhjasaksa sõnadega positiivsem tähendus (Besch 1983: 1499) ning nendega ei assotsieeru vaesus ning harimatus. Kompenseerimise õigustuseks räägib see, et seda strateegiat kasutades on võimalik kinni pidada ka autori stiilist ning saavutada nn asendusekvivalents (*versetzte Äquivalenz*), tänu millele peaks tõlketekst avaldama sihtlugejale samaväärset esteetilist mõju (Reiß 1978: 43) kui originaal emakeelse lugeja jaoks. Alljärgnevalt on toodud välja mõned näited korpusest:

Näitelause 36 *majauberiku* vasteks on tõlkija kasutanud põhjasaksa päritoluga sõna *Katen* (standardkeelne vorm on *Kate*), mida kasutatakse DWDS alusel pigem halvustavas tähenduses ning ka slängis. Antud sõna puhul ei saa kindel olla, kas kasutusel on standardkeelne sõna või murdesõna, sest neil on mitmuses sama vorm. Ehkki „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ kohaselt pole *uberik* halvustava alatooniga, tundub tavaelus siiski, et sellel on pigem halvustav konnotatsioon. Kui lugeda Krossi näitelause, siis sellise kirjelduse puhul tõepoolest ei teki negatiivseid assotsiatsioone.

[36] Parajasti sel kellaajal kääksusid hiiglasuure mahapõlenud kloostrikiriku müüride vahel väikeste **majauberikkude** ukсед [...] (JK, 38)

[36a] Zur gleichen Zeit quietschten zwischen den Mauern der riesigen abgebrannten Klosterkirche die Türen der winzigen **Katen** [...] (HV, 31)

Järgmise näite puhul on sõna *meespool* (abielumees, meesterahvas) vasteks lõunasaksa ja austria päritoluga *Mannsbild*, mida kasutatakse ka slängis ning on vananenud. Saksakeelset murdesõna on kasutatud tegelaskuju individualiseerimiseks ning tüpiseerimiseks.

[37] Sest kuhu on kahekümne seitsme aastasel kehval **meespoolel** võõras linnas minna? (JK, 42)

[37a] Denn wohin sollte ein siebenundzwanzigjähriges unbemitteltes **Mannsbild** in einer fremden Stadt schon gehen? (HV, 35)

Näitelause 38a sõna *Deibel* (kurat) on põhjasaksa päritolu ning sedagi kasutatakse ka slängis. Kuna *kurat* on „Eesti keele seletava sõnaraamatu” andmetel „üks kõige tavalisemaid, levinumaid ning tugevamaid vandumis- ja kirumissõnu (harjumuspärase kõnepruugis ka nõrgenenult, peaaegu täitesõnana)”, sobib saksakeelne vaste seetõttu hästi.

[38] Ah nad **kuradid** ei luba teil siis ikka paremaid kangaid müüa? (JK, 68)

[38a] Die **Deibel** lassen euch die besseren Stoffe nicht verkaufen? (HV, 69)

Eelnevate näitelausete puhul tundub saksa murdesõnade kasutamine õigustatud olevat, kuna neil on ka slängi funktsioon ning nad annavad seetõttu hästi edasi ka autori stiili. Ehkki eestikeelsetes näitelausetes kasutatud sõnad on sõnaraamatutes märgitud standardkeelseteks, mõjuvad nad tekstis siiski jõuliselt, ning tänu nende tõlkimisele saksakeelsete murdesõnadega on saavutatud sobiv konnotatiivne ekvivalents.

Järgmises näitelauses oleva *köögitaguse* vasteks on põhjasaksa sõna *Kabuse* (väike, pime ruum), mis on keeles harva kasutatav ning sellest tulenevalt võib väita, et saksakeelne lause mõjub eestikeelsega samaväärselt.

[39] [...] siis ei sõandanud Annika talle seda **köögitagust** eluasemeks pakkudagi [...] (JK, 106)

[39a] [...] wagte die Schwester nicht einmal, ihm die **Kabuse** hinter der Küche als Unterkunft anzubieten [...] (HV, 117)

Ehkki tõlkija on kasutanud ühe keele murde asendamist teise keele murdega, on ta kompenseerinud selle mõnes teises teksti osas tänu sellele, et on tõlkinud eestikeelse standardkeelse sõna saksakeelse murdega, saavutades sellisel viisil asendusekvivalentsi.

4.2.5. Murdesõna väljajätmine

Koller (2004: 186) arutleb selle üle, kas sõnade väljajätmist tõlkes saab üldse pidada strateegiaks. Mõnede tõlketeoreetikute arvates on elementide väljajätmine isegi tõlkeviga, kuna rikub magistritöö esimeses pooles välja toodud ekvivalentsi ning originaaltruuduse nõuet (Hönig, Kußmaul 2003: 131). Nordile (2007: 174) tuginedes on tõlkeveega tegemist siis, kui tõlkimisel kaldutakse normist kõrvale. Siinkohal peab Nord silmas sellist normist kõrvalekaldumist, mida põhjustab tõlkija vähene keelepädevus ning asjaolude mittemõistmine. Tõlkeveaks on ka tõlkeülesande vale täitmine, mis viib taaskord tagasi *skopos*-teooria juurde.

Seevastu on osad autorid arvamisel, et elementide välja jätmine on vahel ka õigustatud, lihtsustamaks tekstist arusaamist (Albrecht 2005: 235) ning pidades silmas sihtlugejat (Hönig, Kußmaul 2003: 131). Teatud elemendid jäetakse tõlkest välja, kui on tegemist tõlkimatute sõnadega, mille tõlkimatus on tingitud lähteelementide tihedas seoses lähtekultuuriga ning suurest erinevusest sihtkultuuriga. Mida suuremad on kultuurilised erinevused lähte- ja sihtkultuuri vahel, seda rohkem kerkib esile tõlgitavuse probleem (Loogus 2008: 109).

Tõlgitavust eristatakse denotatiivsel ning konnotatiivsel tasandil. Juhul kui keele funktsiooniks on denotatiivse tähenduse edasiandmine, siis peetakse tõlgitavust igal juhul võimalikuks, isegi siis, kui sihtkeele sõnavaras on lüngad, kuid neid saab täita laensõnadega, -tõlgetega, neologismide või übersõnastamisega (*ibid.*). Tõlgitavus on aga küsitav või isegi võimatu siis, kui keele funktsiooniks on konnotatiivse tähenduse edasiandmine (Koller 2004: 189). Tuginedes Sapir-Whorfi (1956) hüpoteesile, on emakeele grammatika ning sõnavara mõtlemise aluseks – seda, mida keeles pole, ei saa väljendada, kuna keel ja mõtlemine on kooskõlas. Samas leiavad aga teised tõlketeoreetikud, kes toetavad tõlgitavuse võimalikkust, et keele sõnavara pole siiski nii piiratud, kuna sõnavara saab laiendada keeleliste vahenditega (Loogus 2008: 113).

Korpusele tuginedes on Krossi tõlkija murdesõnade väljajätmist mõnel korral siiski vajalikuks pidanud. Neil juhtudel pole kinni peetud autori stiilist, vaid olulisemaks on olnud lugejale teksti mõtte edasi andmine, jättes välja informatsiooni, mis ei muuda oluliselt originaali sisu ja ei raskenda tekstist arusaamist.

Alljärgnevas näitelause on lääne-, keskmurde ja saarte murde sõna *sõõn* tähenduseks „triip” ja „viir”.

[40] Sinihall ja kevadetulvane Ülemiste järv loksutas oma **vahusõõna** otse teeveereni ja Linda kivi oli rinnuni vees. (JK; 78)

Saksakeelses tekstis on loobutud murdesõna tõlkimisest ning piirdutud üldmõistega *Schaum*.

[40a] Vom blaugrauen, frühlingsträchtigen Obersee stob **der Schaum** bis an den Wegrand, und der Lindastein stand bis zur Brust im Wasser. (HV, 80)

Näitelause 41 esinev murdesõna *rahnup* (varn, riul müüris) on kasutusel üksnes saarte murde ühes murrakus (Mustjalal) ning tõlkija on otsustanud selle sõna tõlkest üldse välja jätta.

[41] Kauss oli parasjagu lauale jõudnud ja neli toeka varrega puulusikat **rahnupist** sinna kõrvale pandud [...] (JK, 49)

[41a] Sie hatte die Schüssel kaum auf den Tisch gestellt und vier Holzlöffel daneben gestellt [...] (HV, 45)

Saksakeelne vaste *Regal* ei annaks päris täpselt edasi murdesõna *rahnup* tähendust, kuid siiski oleks markeeritud koht, kust lusikad võeti.

Sarnaselt näitelausega 41 on ka alljärgnevas näitelause jätud välja murdesõna, nimelt *kada* (ragulka), mis on kasutusel üksnes idamurde ja Tartu murde ühes murrakus (vastavalt Kodaveres ja Tartu-Maarjas). Tõlkija on piirdunud üldmõistega, mis võib lugejas tekitada küsimuse, millise kiviga ja kust tulnud kiviga kajakas pihta sai.

[42] Tühjas tornialuses kajas see nagu **kadakiviga** pihtasaanud kajaka hääl. (JK, 24)

[42a] Im leeren Turmfuß hallte das Echo wie der Schrei einer vom **Stein** getroffenen MÖWE. (HV, 13)

Järgmises näitelauses on välja jäetud Tartu ja Võru murde päritoluga murdesõna *õkva* (just, otse), mille eesmärgiks on rõhutada öeldut.

[43] Tõesti, härra Sum polnud Kasparit asjata **õkva** tertia'sse tagasi lükanud. (JK, 196)

[43a] Wahrhaftig, Herr Sum hatte Kaspar nicht umsonst in die Tertia zurückversetzt. (HV, 238)

Eeltoodud tõlkelausetes välja jäetud sõnu oleks olnud võimalik tõlkida, sest nad ei kanna endas väga kultuurispetsiifilist informatsiooni. Tõlkija on otsustanud need sõna välja jätta arvatavasti sellepärast, kuna ta leidis, et nende puudumine ei raskenda tekstist aru saamist.

4.2.6. Lisavõimalused murdesõnade tõlkimiseks

Lisaks eeltoodud strateegiatele aitavad murdepärasust tõlkes säilitada ka kunstmurde loomine või sulam erinevatest murretest, st kui tõlkija võta ühest murdest ühe joone, teisest murdest teise (Jõgi 1975: 165). Kunstmurde eeliseks on asjaolu, et ta ei ole seotud kindla geograafilise piirkonnaga, kuna kunstmurret ei räägita reaalselt mitte kuskil, kuid see loob siiski teatud rahvapärasust (Albrecht 2005: 235). Kunstlikult loodud murde ülesandeks on tõlkes edasi anda lähtetekstis esinevat võõrasust (Kolb 2006: 279). Kolb (*ibid.*) suhtub kunstmurde kasutamisesse siiski kriitiliselt. Tema hinnangul on selliseid tõlkeid raskem lugeda kui näiteks neid, kus murre on asendatud sotsiolektiga. Peale selle meenutab kunstmurre tema arvates lugejale pidevalt seda, et ta loeb tõlget ja mitte originaali.

Vahel kasutavad tõlkijad murdesõna tõlkimisel ka sellist strateegiat, kus grammatiliste vigade abil (nt sõnade lühendamise, vead konsonantühendites, mitte täielikud laused

[Greiner: 2004: 903]) püütakse tõlkes edasi anda illusiooni suulisest kõnest. Tahtlikult tehtud grammatiliste vigadega iseloomustatakse ning naeruvääristatakse harimatuid ning rumalaid tegelaskujusid. Antud magistritöö tarbeks kogutud korpuses taolisi näiteid ei tuvastatud.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli uurida murdesõnade tõlkimise strateegiaid Jaan Krossi (1920–2007) ajaloolise romaani „Kolme katku vahel” I osa saksakeelse tõlke „Das Leben des Balthasar Rüssow” näitel. Tõlkestrateegiate liigutus põhineb Czennia (2004) ning Kolbi (2006) käsitlusel. Töös on Czennia ning Kolbi klassifikatsiooni vastavalt korpuses kogutud empiirilisele materjalile modifitseeritud ning täiendatud.

Töö esimeses osas vaadeldi lühidalt terminit *murre* ehk *dialekt*. Selgus, et murre võib endas hõlmata nii kohamurret kui ka sotsiaalset murret ehk sotsiolekti. Käesolevas magistritöös keskenduti kohamurde tõlkeprobleemidele, sest paljude tõlketeoreetikute arvates on kohamurdele raskem vastet leida kui sotsiolektile. Esimeses osas käsitleti ka murrete staatust nii Eestis kui Saksamaal. Tänapäeval suhtutakse Eestis murretesse positiivsemalt kui minevikus, Saksamaal erineb murrete staatus aga regiooniti: erinevalt Põhja-Saksamaast ei suhtuta Lõuna-Saksamaal murret kõnelevasse inimesesse halvustavalt. Järgmisena oli vaatluse all murrete uurimine. Eesti murdeteaduse rajajaks võib pidada Ferdinand Johann Wiedemanni, kes andis esimesena kirjeldava ülevaate eesti murrete peamistest erijoontest. Praegusajal põhineb eesti murrete uurimine suures osas arhiivitööl, kuid positiivne on asjaolu, et kõigi murrete kohta on olemas autentseid materjale. Esimese osa lõpus leidis käsitlust ka murrete kasutamine ilukirjanduses. Magistritöös tehti kindlaks, et murdeid kasutatakse ilukirjanduses selleks, et anda edasi kohakoloriiti, tõsta fiktiivsete sündmuste usutavust ning autentsust, anda edasi suulise kõne illusiooni ning iseloomustada tegelaskujusid. Töö käigus tuli ilmsiks ka asjaolu, et murdesõna mõistet defineeritakse väga erinevalt, kuid kõiki määratlusi seob see, et murdesõnad on kitsamale paikkonnale omased sõnad. Sageli on keeruline vahet teha standardkeelsel sõnal ning murdesõnal.

Töö teises osas käsitleti tõlkimist kui kultuuridevahelist kommunikatsiooni ning tõlkimist kui kunsti. Uurimise tulemused näitasid, et murrete tõlkimine nõuab tõlkijalt kultuurilist pädevust, sh kahekordset enkulturatsiooni, kuna ta peab tundma murrete staatust nii lähtekultuuris kui ka sihtkultuuris. Sealjuures peab tõlkija ka teadma, milliseid konnotatiivseid funktsioone murded endas kannavad, et valida sobiv tõlkevaste. Paljude tõlketeoreetikute arvates pole võimalik originaali kogu tema suuruses tõlkida, oluline on teha kompromisse ning optimaalseid otsuseid, saavutamaks samaväärset mõju originaaliga. Siinkohal on oluline ka tõlkija kreatiivsus ja kunstiline anne, tänu millele ta suudab leida tõlkeprobleemidele sobivaid lahendusi. Sobiva tõlkelahenduse leidmiseks tuleks järgida *skopos*-teooria põhimõtteid, otsustades kas kodustava või võõrapärastava strateegia kasuks, et tõlge täidaks oma kommunikatiivset funktsiooni. Tänapäeval pooldatakse tõlkes dünaamilise ekvivalentsi saavutamist, mis tähendab seda, et sihttekst peaks mõjuma lähtetekstiga võimalikult samaväärselt.

Magistritöö kolmandas osas oli vaatluse all Jaan Krossi romaan „Kolme katku vahel”, selle tekkelugu, kirjaniku stiil ning murrete eriline funktsioon tekstimaailma loomisel. Töös saadi teada, et Krossi sõnavara on väga värvirikas ning briljantne, ta oskab eesti keele vahendeid maksimaalselt ära kasutada. Murdesõnade kõrval on kirjanik kasutanud arhaisme, historisme, ladina ning alamsaksa laene. Kross on ise öelnud, et kui juba on valitud ajalooline aine ning siirdutud mineviku, siis peab ka töö leksikaalne külg seda näitama, kuid teost ei tohiks siiski murdesõnadega üle kuhjata. Kui tavaliselt on murrete funktsiooniks territoriaalse kuuluvuse ning ühiskondliku staatuse näitamine, siis Kross ei ole romaanis kasutanud murdeid sellel eesmärgil. Seda kinnitab asjaolu, et teoses esinevad murdesõnad on pärit Eesti igast nurgast. Kirjaniku eesmärgiks oli murdesõnade abil pigem rõhutada ajaloolist tausta ning keskaegset linnamiljööd. Murdesõnu kasutati looduskirjelduses tõetruuduse loomiseks ning tegelaskujude individualiseerimiseks, siinkohal oli murretel naljatlev, mitte halvustav alatoon. Krossi jaoks on murdesõnad ammendamatuks allikaks, pakkudes rikkalikke sünonüüme ning võimaldades anda tekstile eriline ning kordumatu värving.

Magistritöö neljas osa käsitles sissejuhatavas osas tõlkeprobleeme. Tõlkeprobleemi mõiste on seotud tõlkeprotsessi kõikide faktoritega, mis algavad lähteteksti

vastuvõtmisest ning lõppevad sihtteksti loomisega. Murded on väga tihedalt seotud oma kultuuriga ja kannavad endas kultuurispetsiifilist informatsiooni, mistõttu nende tõlkimine valmistab suuri raskusi. Mõnes keeles võivad murded märkida kõneleja piirkondliku päritolu kõrval ka tema sotsiaalset staatust, haridustaset ning elukutset, mõnes teises keeles ei pruugi aga murretel sugugi olla hinnanguid andvaid konnotatsioone. Eesti murrete puhul on probleemiks ka asjaolu, et murdesõna kuju võib kokku langeda kirjakeelse sõnaga, kuid tähendus on hoopis erinev, mistõttu oluline osa on ka keelesisesel tõlkel.

Töö neljanda osa raskuspunktiks oli murrete tõlkestrateegiate analüüs koos illustreerivate empiiriliste näidetega Jaan Krossi romaanist „Kolme katku vahel”. Tõlkija Helga Viira kasutas korpuse materjalide põhjal kõige enam murdesõnade asendamist standardkeelsega, ehk kodustava tõlke strateegiat, tänu millele kaotati või vähendati tõlkes kultuurilist võõrasust ning konnotatiivse sisuväljenduse asemel pandi rõhku denotatiivsele sisuväljendusele. Ehkki paljude tõlketeoreetikute arvates „neutraliseeritakse” selle strateegia kasutamisega autori eripärane stiil, siis osadel juhtudel õnnestus Viiral ka standardkeelsete sõnadega markeerida stiilide vahetust. See osutub võimalikuks siis, kui standardkeelsetel sõnadel on teatud stiilivärving (nt naljatlev, halvustav) ning tavapärasest harvem kasutussagedus.

Tõlkija kasutas vähesel määral ka murdesõna asendamist sotsiolektiga, mis võimaldas kinni pidada autori stiilide vahetusest. Sotsiolekti kasutamise eeliseks on asjaolu, et ta pole seotud mingi kindla territooriumiga ning ei anna sellest tulenevalt valet kohakoloriiti. Lisaks kahele eelmainitud strateegiale kasutas tõlkija ka ühe murde asendamist teise murdega, ehkki vähesel määral. Antud strateegiat ei pooldata, kuna sellisel viisil muutub tegevuse toimumiskoht. Asendusekvivalentsi saavutamiseks kasutas Viira kompensatsiooni, kus ta asendas standardkeelse sõna saksakeelse murdesõnaga, valdavalt põhjasaksa, lõunasaksa ning austria päritolu sõnadega. Lõunasaksa ning austria päritolu sõnade eeliseks on see, et neil on ühiskonnas positiivsem staatus kui põhjasaksa murdesõnadel. Asendusekvivalentsiga oli võimalik kinni pidada autori soovist tõsta murdesõnade abil tekstimaailma autentsust ning muuta keelt rikkalikumaks. Osadel juhtudel jättis Viira murdesõna tõlkest välja, kuid see ei muutnud tekstist arusaamist.

Parima tulemuse saavutamiseks peab tõlkija kombineerima erinevaid strateegiaid, sest arvestada tuleb sellega, millist funktsiooni täidab murdesõna lauses. Võib väita, et Viira tõlge on hästi õnnestunud, murdesõnad on autori stiili ja ajastut arvestades adekvaatselt edasi antud. Silmas tuleks pidada ka seda, et Viira tõlkis võõrkeelde, mis teeb sobivate tõlkevastete leidmise veelgi raskemaks.

Käesolev magistritöö keskendus romaani „Kolme katku vahel” saksakeelsele tõlkele, kuid teost on tõlgitud ka soome, vene ning poola keelde. Huvitav oleks uurida tulevastes töödes, kuidas lähenesid murrete tõlkimisele näiteks vene ning soome keelde tõlkijad ning millise strateegia osakaal oli kõige suurem ning kas kasutusel oli mõni selline strateegia, mida Viira korpusesse kogutud materjali põhjal ei kasutanud.

Kasutatud kirjandus ja allikad

Primaarsed allikad

JK = JAAN, KROSS (2008 [1985]): Kolme katku vahel: Balthasar Russowi romaan. Tallinn: Eesti Päevalehe AS.

HV = JAAN, KROSS (1999): Das Leben des Balthasar Rüssow. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Sekundaarne kirjandus

A.SAARESTE mõistelise sõnaraamatu indeks; <http://portaal.eki.ee/dict/saareste> [18.05.2012].

ALBRECHT, JÖRN (2005): Übersetzung und Linguistik. Tübingen: Narr.

BACHMANN-MEDICK (1997): Übersetzung als Repräsentation fremder Kulturen. Berlin: Erich Schmidt.

BASSNETT, SUSAN (1998): Comparative literature: a critical introduction. Oxford; Cambridge (U.S.): Blackwell.

BESCH, WERNER (1983): Dialekt, Schreibdialekt, Schritsprache, Standardsprache. Exemplarische Skizze ihrer historischen Ausprägung in Deutschen. – Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. Halbband 2. Toim. Werner

Besch, Ulrich Knoop, Wolfgang Putschke, Herbert Ernst Wiegand. Berlin; New York: de Gruyter, lk 691–990.

BESCH, WERNER (1983): Soziale Bewertung des Dialektsprechers; Vor- und Nachteile in Schule, Beruf und Gesellschaft. – Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. Halbband 2. Toim. Werner Besch, Ulrich Knoop, Wolfgang Putschke, Herbert Ernst Wiegand. Berlin; New York: de Gruyter, lk 1499–1509.

BRANDESTINI, JULIKA (2007): Das Problem der Übersetzung von Dialektpassagen. Italienische Übersetzungen der Buddenbrooks. Diplomarbeit: Europa-Universität Viadrina; <http://www.thomasmann.de/sixcms/media.php/471/Italienische%20%C3%9Cbersetzung%20der%20Buddenbrooks.pdf> [14.05.2012].

BREMBS, GUNHILD (2004): Dialektelemente in deutscher und schwedischer Literatur und ihre Übersetzung: von *Schelch* zu *eka*, von *ilsnedu* zu *bösartig*. Sollentuna: Intellecta DocuSys AB.

CZENNIA, BÄRBEL (1992): Der fremde Dia-/Soziolekt: „Cockney“, „Cant“ und andere Sondersprachen in Übersetzungen zu Romanen von Charles Dickens. – Die literarische Übersetzung als Medium der Fremderfahrung. Toim. Fred Lönker. Berlin: Erich Schmidt, lk 107–125.

CZENNIA, BÄRBEL (2004): Dialektale und soziolektale Elemente als Übersetzungsproblem – Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. Toim. Harald Kittel, Juliane House, Brigitte Schultze. Berlin; New York: de Gruyter, lk 505–511.

CZENNIA, BÄRBEL (2004): Erzählweisen in literarischer Prosa und ihre Übersetzung. – Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. Toim. Harald Kittel, Juliane House, Brigitte Schultze. Berlin; New York: de Gruyter, lk 987–1007.

DEUTSCHE WELLE; <http://www.dw.de/dw/article/0,,4230751,00.html> [04.05.2012].

DIZDAR, DILEK (2006): Skopostheorie. – Handbuch Translation. Toim. Mary Snell-Hornby, Hans G. Hönig, Paul Kußmaul. Tübingen: Stauffenburg, lk 104–107.

DUDEN (2006) = Deutsches Universalwörterbuch. Toim. Kunkl-Razum, Kathrin, Werner Scholze-Stubenrecht, Matthias Wermke Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag.

DWDS = Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache; <http://www.dwds.de/> [17.05.2012].

EESTI KEELE SELETAV SÕNARAAMAT (2009): Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti keele sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/ekss/> [15.07.2012].

EESTI KIRJANIKE LIIT (2002): Helga Viira 25. V 1920 – 7. III 2002. – Sirp. <http://www.sirp.ee/archive/2002/15.03.02/Kirjand/kirjand1-5.html> [09.05.2012].

EKI kihelkondade kaart; <http://portaal.eki.ee/dict/vms> [13.05.2012].

ERELT JT = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross (1997): Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Pakett.

FREUNEK, SIGRID (2002): Dialekt als Übersetzungsproblem, lk 88–99; http://www.uni-heidelberg.de/imperia/md/content/fakultaeten/neuphil/iask/sued/russisch/freunek_dialekt_als_uebersetzungsproblem.pdf [14.05.2012].

GOETSCH, PAUL (1987): Dialekte und Fremdsprachen in der Literatur: Ein typologischer Überblick. Tübingen: Narr.

GREINER, NORBERT (2004): Stils als Übersetzungsproblem: Sprachvarietäten. – Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. Toim. Harald Kittel, Juliane House, Brigitte Schultze. Berlin; New York: de Gruyter, lk 899–905.

GÜTTINGER, FRITZ (1963): Zielsprache. Theorie und Technik des Übersetzens. Zürich: Manesse.

HALLIDAY, M. A. K. (2002): Linguistic studies of text and discourse. London; New York: Continuum.

HENNOSTE, TIIT (2003): Eesti sotsiolektide seisund. Tartu; www.hm.ee/index.php?popup=download&id=3982 [07.05.2012].

HENNOSTE, TIIT, Karl Pajusalu (2002a): Murdeuurimine ja murdeliigendused. – Eesti murded ja kohanimed. Toim. Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus, lk 17–33.

HENNOSTE, TIIT, Karl Pajusalu (2002b): Eesti murrete kujunemisest ja hääbumisest. – Eesti murded ja kohanimed. Toim. Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus, lk 63–72.

HENNOSTE, TIIT, Karl Pajusalu (2002c): Siirdealad, murdeliidud ja muud kooslused. – Eesti murded ja kohanimed. Toim. Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus, lk 87–95.

HENNOSTE, TIIT, Karl Pajusalu (2002d): Murded ja kirjekeel. – Eesti murded ja kohanimed. Toim. Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus, lk 116–123.

HETZER, ARMIN (2006): Estnische Literatur: Eine historische Übersicht. Wiesbaden: Harrassowitz.

HOUSE, JULIANE (2002): Möglichkeiten der Übersetzungskritik. – Übersetzen und Dolmetschen. Toim. Joanna Best, Sylvia Kalina. Tübingen; Basel: Francke, lk 101–109.

HUNTEMANN, WILLI, Lutz Rühling (1997): Fremdheit als Problem und Programm: die literarische Übersetzung zwischen Tradition und Moderne. Berlin: Erich Schmidt.

HÖNIG, HANS G, Paul Kußmaul (2003): Strategie der Übersetzung: Ein Lehr- und Arbeitsbuch. Tübingen: Narr.

JAKOBSON, ROMAN (1987 [1959]): On linguistic aspects of translation. – Language in Literature. Cambridge: Belknap Press, lk 428–435.

JÕGI, OLEV (1975): Vaod ja varjud. Valik kriitikat. Tallinn: Eesti Raamat.

KALDJÄRV, KLAARIKA (2007): Autor, jutustaja, tõlkija. Borgese autofiktsioonid eesti keeles. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

KARELSON, RUDOLF (2000): Mida pidada kirjakeeles murdesõnaks? – Keel ja kirjandus nr 12, lk 877–883.

KASK, ARNOLD (1984): Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn: Valgus.

KELZ, HEINRICH P. (2002): Interkulturelle Kommunikation und translatorische Prozess in der Wirtschaft. – Übersetzen und Dolmetschen. Toim. Joanna Best, Sylvia Kalina. Tübingen; Basel: Francke, lk 44–50.

KELVE, MARI (2005): Tõlkimise õpetamisest Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuses inglise keele intensiivkursuste 3. taseme osana. – KVUOA toimetised nr 5. Toim. Andres Saumets, Ken Kalling. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 166–177; http://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2011/03/KVUOA_toimetised_5.pdf [17.05.2012].

KIINDOK, AINO (1974): Sõnavaralisi märkmeid ühe ajaloolise romaani kohta. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr 9. Toim. Eeva Ahven, Heino Ahven. Tallinn: Valgus, lk 179–196.

KOLB, WALTRAUD (2006): Sprachvarietäten (Dialekt/Soziolekt). – Handbuch Translation. Toim. Mary Snell-Hornby, Hans G. Hönl, Paul Kußmaul. Tübingen: Stauffenburg, lk 278–280.

KOLLER, WERNER (1992): Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Heidelberg; Wiesbaden: Quelle & Meyer.

KOLLER, WERNER (2004): Die Übersetzung als Gegenstand der Sprachwissenschaft. – Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. Toim. Mary Snell-Hornby, Juliane House, Brigitte Schultze. Berlin; New York: de Gruyter, lk 180–191.

KRESSA, KAAREL (2010): Tõlkijad: Krossi stiili on raske vahendada. Eesti Päevaleht 19. veebr.; <http://www.epl.ee/news/kultuur/tolkijad-krossi-stiili-on-raske-vahendada.d?id=51188015> [14.05.2012].

KROSS, JAAN (1982): Vahelugemised III. Tallinn: Eesti Raamat.

KROSS, JAAN (2003): Omaeluloolisus ja alltekstid. Tallinn: Eesti Raamat.

KUBMAUL, PAUL (2007): Kreatives Übersetzen. Tübingen: Stauffenburg.

LEVÝ, JIŘÍ (1969): Die literarische Übersetzung. Frankfurt; Main: Athenäum.

LOOGUS, TERJE (2008): Kultur im Spannungsfeld translatorischer Entscheidungen. Probleme und Konflikte. Berlin: Saxa.

LOOGUS, TERJE (2011): Teksti kultuuriline võõrasus kui tõlkeprobleem. – Acta Semiotica Estica XIII. Toim. Elin Sütiste, Silvi Salupere. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 91–106.

MACE, RENATE (1987): Dialekt, Dialektsprecher und Dialektgemeinschaft in David Storeys Saville. – Dialekte und Fremdsprachen in der Literatur. Toim. Paul Goetsch. Tübingen: Narr, lk 27–42.

MONTICELLI, DANIEL (2011): Kultuur kui (de)konstruktsioon. Eelmärkused Juri Lotmani ja Jacques Derrida teooriate võrdlemiseks. – Acta Semiotica Estica XIII. Toim. Elin Sütiste, Silvi Salupere. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 10–25.

NICKEL, CLAUDIA (2005): Deutsche Dialekte im Allgemeinen. Norderstedt: GRIN.

NIDA, EUGENE A. (1964): Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. Leiden: Brill.

NORD, CRISTIANE (1987): Übersetzungsprobleme und Übersetzungsschwierigkeiten. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. – Mitteilungsblatt für Dolmetschen und Übersetzen 2/33, 5–8.

NORD, CHRISTIANE (1993): Einführung in das funktionale Übersetzen: am Beispiel von Titeln und Überschriften. Tübingen; Basel: Francke.

NORD, CHRISTIANE (1997): Translating as a purposeful activity: functionalist approaches explained. Brooklands: St Jerome.

NORD, CHRISTIANE (2006): Ausrichtung an der zielkulturellen Situation. – Handbuch Translation. Toim. Mary Snell-Hornby, Hans G. Hömig, Paul Kußmaul. Tübingen: Stauffenburg, lk 144–147.

NORD, CHRISTIANE (2007): Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse. Heidelberg: Groos.

NORD, CHRISTIANE (2011a [1988]): Übersetzungshandwerk – Übersetzungskunst: Was bringt die Translationstheorie für das literarische Übersetzen? – Funktionsgerechtigkeit und Loyalität. Die Übersetzung literarischer und religiöser Texte aus funktionaler Sicht. Koost. Christiane Nord. Berlin: Frank & Timme, lk 45–64.

NORD, CHRISTIANE (2011a [1991]): Literarisches Übersetzen zwischen Kopf und Bauch. – Funktionsgerechtigkeit und Loyalität. Die Übersetzung literarischer und religiöser Texte aus funktionaler Sicht. Koost. Christiane Nord. Berlin: Frank & Timme, lk 64–74.

NORD, CHRISTIANE (2011b [1989]): Loyalität statt Treue: Vorschläge zu einer funktionalen Übersetzungstypologie. – Funktionsgerechtigkeit und Loyalität: Theorie, Methode und Didaktik des funktionalen Übersetzens. Koost. Christiane Nord. Berlin: Frank & Timme, lk 11–28.

NORD, CHRISTIANE (2011b [1997]): Übersetzen: Spagat zwischen den Kulturen. – Funktionsgerechtigkeit und Loyalität: Theorie, Methode und Didaktik des funktionalen Übersetzens. Koost. Christiane Nord. Berlin: Frank & Timme, lk 71–83.

PAJUSALU, KARL (2002): Eesti murrete uurimine. – Emakeele Selts aastaraamat nr 48, lk 197–216; http://www.emakeeleselts.ee/esa/ESA_48_pdf/murded.pdf [20.05.2012].

PAJUSALU, KARL, Paul Viikberg (2002): Eesti murrete uurimisloost. – Eesti murded ja kohanimed. Toim. Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus, lk 34–45.

POLITZER, ROBERT L. (1966): Zur Sprachwissenschaftlichen Einteilung. – Lebende Sprachen. Heft 2, lk 33–34.

REIß, KATHARINA (1978): Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. München: Max Hueber.

REIß, KATHARINA, Hans J. Vermeer (1984): Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Niemeyer.

RHETORIK-NETZ: Die Verteilung der deutschen Mundarten in heutiger Zeit; <http://www.rhetorik-netz.de/rhetorik/karte.htm> [08.05.2012].

RÄTSEP, HUNO (1988): Friedebert Tuglase kirjanikusõnavara iseloomulikud jooned. – Emakeele Seltsi aastaraamat nr 32. Toim. Eeva Ahven, Heino Ahven. Tallinn: Eesti Raamat.

SALUÄÄR, ANU (2008): Mis on tõlkepõhine tekstianalüüs ja mis kasu on sellest eesti õigustõlkijal? – Justiitsministeerium; <http://www.just.ee/33353> [06.05.2012].

SCHLEIERMACHER, FRIEDRICH (2002 [1813]): Ueber die verschiedenen Methoden des Übersetzens. – Kritische Gesamtausgabe. Schriften und Entwürfe. Akademievorträge. Koost. Friedrich Schleiermacher. Berlin: de Gruyter, lk 65–94.

SCHMITT, CHRISTIAN (1990): Sprachliche Varietät als Übersetzungsproblem. Bemerkung zur Dialektismen Guy de Maupassants. – Gestaltung-Umgestaltung: Beiträge

zur Geschichte der romanischen Literaturen. Toim. Bernhard König, Judith Lietz, Rudolf Harneit. Tübingen: Narr, lk 379–394.

SCHREIBER, MICHAEL (1993): Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs. Tübingen: Narr.

SCHREIBER, MICHAEL (2006): Übersetzungstypen und Übersetzungsverfahren. – Handbuch Translation. Toim. Mary Snell-Hornby, Hans G. Hönl, Paul Kußmaul. Tübingen: Stauffenburg, lk 151–153.

SCHÄFFNER, CHRISTINA (2004): Systematische Übersetzungsdefinitionen. – Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. Toim. Harald Kittel, Juliane House, Brigitte Schultze. Berlin; New York: de Gruyter, lk 101–117.

SIIMISKER, LEENU (1975): Ühest debüüdist, pealegi topeltkolumbuslikust. – Kirjandus kriitiku pilguga. Arvustusi ja aastaülevaateid 1962–1972. Toim. Kalju Kääri. Tallinn. Eesti Raamat, lk 486–493.

SIMONNAES, INGRID (2002): Interkulturelle Kommunikation und Übersetzungsprobleme. – Kultur und Übersetzung: Methodische Probleme des Kulturtransfers. Toim. Gisela Thome, Claudia Giehl, Heidrun Gerzymisch-Arbogast. Tübingen: Narr, lk 283–296.

STOLZE, RADEGUNDIS (2003): Hermeneutik und Translation. Tübingen: Narr.

STOLZE, RADEGUNDIS (1994): Übersetzungstheorien. Eine Einführung. Tübingen: Narr.

THOME, GISELA (2004): Typologie der Übersetzungsschwierigkeiten aus sprachwissenschaftlicher Sicht. – Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung. Toim. Harald Kittel, Juliane House, Brigitte Schultze. Berlin; New York: de Gruyter, lk 436–445.

TÄHENDUSÕPETUSE konspekt.;Tallinna Ülikooli Täendusõpetuse loengu terminite konspekt; http://www.tlu.ee/~jaanike/loengud/tahendusopetuse_pohimoisteid.pdf [16.05.2012].

UNDUSK, JAAN (2008): EESTI LUGU: Jaan Kross „Kolme katku vahel”. Eesti Päevaleht 21. nov.; <http://www.epl.ee/news/kultuur/eesti-lugu-jaan-kross-kolme-katku-vahel.d?id=51149618> [14.05.2012].

UNIVERE, AILI (1974): Kodumurde mõju J.V. Veski keelelisele tegevusele. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr 9. Toim. Eeva Ahven, Heino Ahven. Tallinn: Valgus, lk 5–17.

VERSCHIK, ANNA (2000): Pildi sisse minek. Mõningaid märkmeid Viivi Luige „Seitsmenda rahukevade“ tõlkest vene keelde. – Keel ja kirjandus nr 3, lk 161–170.

WHORF, B.L. (1956): Language, Thought, and Reality. Selected Writings. Cambridge; Massachussets: MIT Press.

WINTERSCHIEDT, FRIEDRICH (2012): Ein Buch um die Freiheit. Amazon 8. jaan.; <http://www.amazon.de/review/R32SYG2SB3GM9P> [06.05.2012].

VÄIKE MURDESÕNASTIK (1996). Toim. Valdek Pall; <http://portaal.eki.ee/dict/vms> [17.05.2012].

VÄLJATAGA, MÄRT (2008): Tõlkimise teooriast ja praktikast. – Sirp nr 45. Tallinn: Kultuurileht; http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=7757:tolkimise-teooriast-ja-praktikast&catid=9:sotsiaalia&Itemid=13&issue=3230 [12.05.1012].

ÕS 2006 = Eesti Õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. Tiiu Ereht, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Zusammenfassung

Die vorliegende Magisterarbeit *Das Übersetzen von Dialektwörtern am Beispiel des Romans „Das Leben des Balthasar Rüssow“ von Jaan Kross* hat zum Ziel die Übersetzungsstrategien von Dialektwörtern anhand des ersten Teils des Romans zu analysieren. Da die Problematik von Übersetzen der Dialekte in Estland sehr wenig untersucht worden ist, versucht die vorliegende Magisterarbeit diese Lücke zu erfüllen und für die Übersetzer ein Hilfsmaterial zu bieten.

Die vorliegende Magisterarbeit besteht aus vier Teilen. Im ersten Teil wird der Begriff „Dialekt“ definiert. Der Begriff „Dialekt“ kann sowohl regionale als auch soziale Sprachvarietäten umfassen. Den Schwerpunkt dieser Magisterarbeit bilden jedoch die regionalen Sprachvarietäten, denn deren Übersetzung mehr Probleme als die von Soziolekten bereitet. Im folgenden Teil wird das Übersetzen als interkulturelle Kommunikation betrachtet. Damit die kommunikative Funktion der Übersetzung gelingen würde, spielen die Kreativität, sprachliche sowie kulturelle Kompetenz des Übersetzers eine bedeutende Rolle. Im dritten Teil wird der Roman „Das Leben des Balthasar Rüssow“ behandelt und der besondere Wortschatz und Stil des Schriftstellers untersucht. Am Anfang des vierten Teils werden die Probleme, die beim Übersetzen von Dialektwörtern auftreten können, behandelt. Der Schwerpunkt des vierten Teils liegt auf den Übersetzungsstrategien der Dialekte, die anhand der illustrierenden empirischen Beispielen aus dem Roman analysiert werden. Die Klassifizierung der Übersetzungsstrategien stammt vom Bärbel Czennia (2004) und Waltraud Kolb (2006). Sie ist entsprechend des empirischen Materials von Korpora modifiziert und ergänzt worden.

Bei der Analyse wurde es festgestellt, dass die Übersetzerin Helga Viira die estnischen Dialektwörter überwiegend durch die deutschen standardsprachigen Wörter ersetzt hat. Dadurch wurde die von Dialektwörtern verursachte Fremdartigkeit ausgelassen oder vermindert. Zur Kompensation ersetzte die Übersetzerin die estnischen

standardsprachigen durch deutsche Dialektwörter. In manchen Fällen hat die Übersetzerin estnische Dialektwörter durch deutsche Soziolekten und Dialekten ersetzt, somit schaffte sie die von Schriftsteller erzeugte Stilmischung. Es kam auch vor, dass die Übersetzerin einige Dialektwörter ausgelassen hat, was aber das Verstehen des Inhalts nicht beeinträchtigt hat. Zusammenfassend kann man sagen, dass die Übersetzerin gute Entscheidungen getroffen hat und die Übersetzungslösungen in Bezug auf den Stil des Schriftstellers gut gelungen sind.

LISA

Murdesõnade korpus

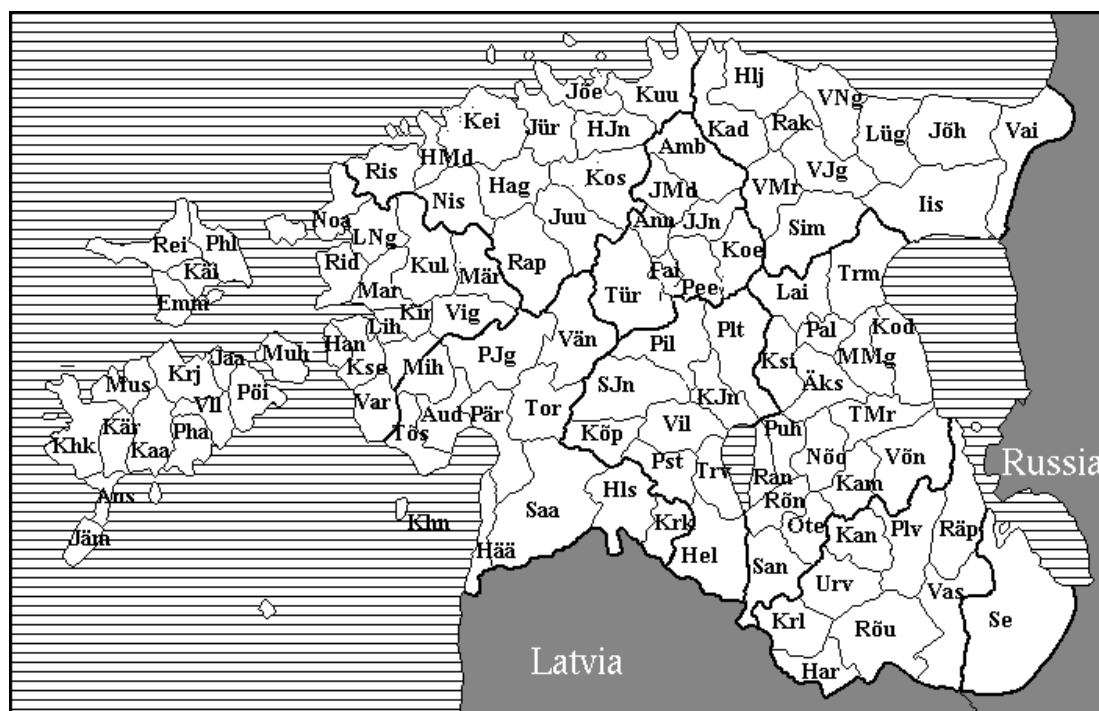
Jrk	ET	algvorm ja tähendus	Murrakud	lk	DE	lk
1	krõllis silmad	krõllis – pungis	<i>Kul Ris</i>	19	Kulleraugen	7
2	luider	lahja	<i>Käi Phl</i>	20	spindeldürr	7
3	õhikad teenijapiigad	õhik – õhuke	<i>Äks Ksi Plt</i>	20	Flinke Dienstmägde	7
4	hüval ja kural pool	hüva/üvä – parem, hea kura – vasak	<i>Kasutusel üle terve Eesti</i>	22	flankiert von	8
5	tust	jahutolm	<i>Hlj Jäm Ans Khk Kär Krj Vll Jaa Pöi Rei Mär Kse Var Aud Tor Hää Saa Kei Juu Ann Tür Sim Trm Kod Plt KJn Krk</i>	22	Mehlstaub	10
6	kohlakas	kohl – vormitu ese, lohmakas	<i>Khk Rid Mih Rap Jür Sim</i>	23	nachlässig	12
7	kadakivi	kada – ragulka	<i>Kod TMr</i>	24	Stein	13
8	targema	välja kannatama, võima	<i>Jõe Kuu Hlj VNg Lüg Vai KuuK Kad Trm</i>	26	sich trauen	15
9	rüssajämedune	rüss – sõrmenukk	<i>Kse Var Mih Tõs Khn Aud Pär</i>	27	daumendick	17
10	vaanipaik	vaanima – luurama	<i>Jõe Kuu Hlj Jür JõeK KuuK</i>	30	Schlupfwinkel	21
11	kulbas	õõnsus	<i>Jõe Kuu Hlj Mar Nis Jür JõeK JMd Ann Kad Trm</i>	30	Hohlufer	21
12	pudilased	mudilased	<i>Vll Han Ris KJn</i>	33	die Kleinen	26
13	liigahtama	liigatama	<i>Vas Röp Se</i>	37	bewegen	30
14	tõuramaja	tõuras – tõbras (veis) tõuramaja – tapamaja	<i>VNg Lüg Jõh IisR Vai Trm Kod</i>	38	Schlachthof	31
15	mitmel-setmel	setu – nii mitu	<i>Jäm Ans Khk Vll Aud Vän Hää KJn Vil Trv Hls Krk Vas Se Lut</i>	40	oftmals	34
16	viderik	võserik	<i>Jäm Khk Mus Kaa Krj Pha Pöi Muh Emm Käi Rei Phl Mar Kse Var Khn Vän Hää Kei</i>	40	Jungwald	34
17	tõlbid	tõlp – poolkasukas	<i>Mär Hää Ris Nis Jür HJn Kad Ksi Lai Pst</i>	49	Jacken	45
18	rahnup	varn	<i>Mus</i>	49	tölkevaste puudub	45

19	kadarik	kadastik	<i>Jäm Khk Kaa Vll Muh Kse Han Kos</i>	62	Wacholder	61
20	palakas	voodilina	<i>Saa Trv Pst Hls Krk Hel Ran Puh Nõo TMr Võn Kam Ote Rõn San Kan Urv Krl Har Rõu Plv Vas Rãp Se Lei Lut</i>	63	Laken, Bettuch	62
21	viss	kindel, usaldatav	<i>Jäm Ans Khk Kär Mus Kaa Krj Vll Jaa Põi Muh Emm Käi Rei Phl LNg Rid Mar Kse Han Var Hää</i>	69	Verlass haben auf	70
22	uibuigerik	uibu/uibo – õunapuu igerik – kidur	<i>Trv Pst Hls Krk Hel Ran Puh Nõo TMr KodT Võn Kam Ote Rõn San Kan Urv Krl Har Rõu Plv Vas Rãp Se Lei Lut Kra</i> <i>LNg Kul Mär Vig Kir Lih Kse Han Mih Khn Aud PJg Tor Ris Nis Kos Plt</i>	76	alter Apfelbaum	78
23	raaplipuu	raaper – pirn	<i>Mus Pha Vll Põi</i>	76	Birnbaum	78
24	vahusõõn	sõõn – triip, viir	<i>Jäm Ans Khk Pha Rei Rid Mär Vig Kir Lih Kse Han Var Mih Tõs Aud PJg Ris Juu Jür JMd Koe Plt</i>	78	Schaum	80
25	tossud	sussid	<i>Jõe Kuu Muh Rei Khn Hää KuuK Kad</i>	81	Schuhe	85
26	hirsaed	lattidest aed	<i>Jäm Khk Pha Jaa Põi Muh Mar Kse Hää Hls</i>	83	Lattenzaun	87
27	paargu	suveköök	<i>Jäm Khk Kär Mus Kaa Krj Pha Vll Jaa Põi Muh Emm Käi Rei Phl</i>	83	Sommerküche	88
28	raand	puuäamber	<i>Jäm Ans Khk Kär Mus Kaa Krj Pha Vll Jaa Põi Muh Emm Käi Rei Phl Vig Lih Kse Han Var Mih Tõs Khn Aud PJg</i>	83	Kübel	88
29	juustesiru	siru – riba	<i>Kad Kod Lai</i>	83	Zopf	88
30	tõõnäämik	näämik – igapäevane riietusese	<i>VNg</i>	83	Arbeitszeug	88
31	kõhvakas	kõhvak – löök	<i>Rõu</i>	95	Stoß	103
32	rabane sabrik	sabrik – tihnik, padrik	<i>Kuu VNg Lüg IisR Amb JJn VMr Kad Sim</i>	95	Flachmoor	103
33	puukoore mahjad	mahi – lõhe	<i>Lüg Jõh Kod</i>	97	Eichenborke	105
34	oksa- ja haorõõned	rõõne – hõredam koht	<i>Hää Hel Ran Nõo Võn Kam Ote Kan Urv Plv Vas Rãp Se</i>	97-98	Ast- und Reisigfeimen	106
35	kännupägar	pägar – känd	<i>Kuu Hlj Vän</i>	98	Baumstubben	106
36	nünn	väike (surnu) müts	<i>Muh Emm JõeK</i>	101	Totenmütze	110
37	linnajõmman	jõmman – jõmpsikas	<i>Mus Kaa</i>	103	Stadtschlingel	113
38	mültama	paksu suitsu, tossu välja ajama, tolmutama	<i>Jäm Khk Mus Kaa Pha Urv</i>	103	Rauch aufsteigen	114

39	päärid	kanderaam	<i>Han Var Mih Tõs Aud PJg Tor Hää</i>	109	Tragen	121
40	tiherdama	tiherdamma – tibama, uduvihma sadama	<i>Lüg Jõh Vai</i>	111	herniedersenden	124
41	asima	haarama	<i>Jõe Hlj VNg Lüg Koe VMr Kad Rak VJg Sim Kod Lai</i>	117	fassen	131
42	jäärünnid	rünn – jääkuhi	<i>Jõe Hlj VNg Lüg Koe VMr Kad Rak VJg Sim Kod Lai</i>	134	Eisstücke	155
43	magadus	lumehang	<i>Jõe Khk Põi Muh Käi Khn KJn</i>	135	Schneewehen	156
44	altus	jää	<i>Khn</i>	135	Eis	157
45	rahkjas	rahkevõitu, koorikuga kattunud; pooltoores	<i>Jäm Khk Mus VII PJg Juu Plt KJn</i>	135	körnig	157
46	kaldavõhm	muhk, kungas	<i>Muh JMd</i>	135	Uferböschung	157
47	jääkahvakad	kahvakas – jäätükk	<i>Khk</i>	137	Eisblöcke	158
48	liuhklaup	liuhka – libajas, kallakas	<i>Han Trm Kod MMg Ksi Lai Hel Ran Puh Nõo TMr Võn Kam Ote Rõn San Kan Urv Krl Har Rõu Plv Vas Ráp Se</i>	145	schräge Stirn	170
49	tuisumült	mült – tolm, puru	<i>Jäm Khk Mus Kaa Krj Pha VII Jaa Põi Vig Var Khn Hää Saa</i>	151	Gestöber	177
50	oiar	tüma koht	<i>Vig Aud</i>	151	Wasserlache	177
51	põhjapoolne neemetirp	tirp – (neeme) tipp, maanina	<i>Põi</i>	151	Nordspitze	177
52	kaltsad	linased või takused (kints)päksid	<i>Jaa Pär Vän Saa Plt SJn Vil Trv Pst Hls Krk Hel Ran Võn Ote Rõn San Luk Kan Urv Krl Har Rõu Ráp</i>	151	Hosenbeine	177
53	ühetanumatüdruk	tanum – külatänav	<i>Saa SJn Kõp Vil Trv Pst Hls Krk Hel Ran Puh Nõo TMr Võn Kam Ote Rõn San Kan Krl Har Rõu Plv Vas Ráp Se</i>	155	Nachbarmädchen	182
54	sürja	ka sürje – vägisi, otse	<i>Jäm Khk Pha</i>	157	gerade	185
55	sööthiir	sammaspool, ekseem	<i>Muh Emm Käi Rei Phl Rid</i>	160	Flechte	188
56	küünlalüht	lüht – küünlajalg	<i>Puh Nõo Ote Krl Plv Se</i>	167	Kerzenhalter	197
57	mootsik	moogatamma – vigurdama mootsik - imelik, veider	<i>Plv Ráp</i>	167	närrisch	198
58	kunnatu	ka konnatu – teistega sobimatu, halb	<i>Jäm Khk Mus Mar Aud JõeK JMd</i>	167	schamlos	198
59	itukõrv	kikk-kõrv, lammas	<i>Vig</i>	168	Vieh	199

60	kaurits	uurits	<i>Kam Urv</i>	168	Hohleisen	199
61	kõmmeld	lusikanuga	<i>Iis Trm Kod Ksi Lai Puh Võn Ráp</i>	168	Meißel	199
62	saunavaja	vaja – sauna eesruum	<i>Jäm Khk Mus Krj Pha VII Põi Muh Emm Käi Phl LNg Mar Kul Mär Kir Kse Han Var Mih Tõs Aud Pär PJg Tor Hää Nis Rap Juu VMr</i>	170	Vorraum	203
63	hame	särk	<i>VNg Lüg Jõh Vai Jaa Muh Mär Mih Tõs Hää Saa Koe MMg Äks Ksi Lai Vil Trv Pst Hls Krk Hel Ran Puh Nõo TMr KodT Võn Kam Ote Rõn San Kan Urv Krl Har Rõu Plv Vas Ráp Se Lei Lut Kra</i>	175	Hemd	210
64	koivalu	aovalgus	<i>Pha Jaa Põi Käi Rei Kse</i>	183	Tagesanbruch	220
65	põnse	leitsakune	<i>Kuu</i>	188	beklemmend	227
66	õkva	otse, kohe	<i>Hel Ran Puh Nõo TMr Võn Kam Ote Rõn San Kan Urv Krl Har Rõu Plv Vas Ráp Se Lei</i>	196	tõlkevaste puudub	238

Murrete korpuses kasutatud endisaegsete kihelkondade lühendid koos kaardiga¹¹

¹¹ <http://portaal.eki.ee/dict/vms> [13.05.2012]

A

Amb = Ambla, Ann = Anna, Ans = Anseküla, Aud = Audru

E

Emm = Emmaste

H

Hag = Hageri, Han = Hanila, Har = Hargla, Hel = Helme, HJn = Harju-Jaani, Hlj = Haljala (coastal), HljK = Haljala (central), Hls = Halliste, HMd = Harju-Madise, Hää = Häädemeeste

I

Iis = Iisaku (eastern), IisK = Iisaku (central), IisR = Iisaku (coastal),

J

Jaa = Jaani, JJn = Järva-Jaani, JMd = Järva-Madise, Juu = Juuru, Jõe = Jõelähtme (coastal), JõeK = Jõelähtme (central), Jõh = Jõhvi, Jäm = Jämaja, Jür = Jüri,

K

Kaa = Kaarma, Kad = Kadrina, Kam = Kambja, Kan = Kanepi, Kei = Keila, Khk = Kihelkonna, Khn = Kihnu, Kir = Kirbla, KJn = Kolga-Jaani, Kod = Kodavere (eastern), KodT = Kodavere (Tartu dialect), Koe = Koeru, Kos = Kose, Kra = Kraasna, Krj = Karja, Krk = Karksi, Krl = Karula, Kse = Karuse, Ksi = Kursi, Kul = Kullamaa, Kuu = Kuusalu (coastal), KuuK = Kuusalu (central), Kõp = Kõpu, Käi = Käina, Kär = Kärla,

L

Lai = Laiuse, Lei = Leivu, Lih = Lihula, LNG = Lääne-Nigula, Luk = Luke, Lut = Lutsi, Lüg = Lügánuse,

M

Mar = Martna, Mih = Mihkli, MMg = Maarja-Magdaleena, Muh = Muhu, Mus = Mustjala, Mär = Märjamaa,

N

Nis = Nissi, Noa = Noarootsi, Nõo = Nõo,

O

Ote = Otepää,

P

Pai = Paide, Pal = Palamuse, Pee = Peetri, Pha = Püha, Phl = Pühalepa, Pil = Pilistvere, PJg = Pärnu-Jaagupi, Plt = Põltsamaa, Plv = Põlva, Pst = Paistu, Puh = Puhja, Pär = Pärnu, Põi = Põide,

R

Rak = Rakvere, Ran = Rannu, Rap = Rapla, Rei = Reigi, Rid = Ridala, Ris = Risti, Rõn = Rõngu, Rõu = Rõuge, Räp = Räpina,

S

Saa = Saarde, San = Sangaste, Se = Setumaa, Sim = Simuna, SJn = Suure-Jaani,

T

TMr = Tartu-Maarja, Tor = Tori, Trm = Torma, Trv = Tarvastu, Tõs = Tõstamaa, TÜR = Türi,

U

Urv = Urvaste,

V

Vai = Vaivara, Var = Varbla, Vas = Vastseliina, Vig = Vigala, Vil = Viljandi, VJg = Viru-Jaagupi, Vll = Valjala, VMr = Väike-Maarja, VNg = Viru-Nigula, Vor = Vormsi, Võn = Võnnu, Vän = Vändra,

Ä

Äks = Äksi.

KINNITUS

Kinnitan, et koostas in käesoleva magistr itöö iseseisvalt ja kasutas in vaid neid allikaid, mis on kirjanduse loetelus ära toodud.

Tartu, 21. mai 2012

Kadi Vaino